

ESCOLA TÈCNICA SUPERIOR D'ARQUITECTURA
LA SALLE

TREBALL FINAL DE MÀSTER

PROJECTE INTEGRAT D' ARQUITECTURA

ARQUITECTURA PEL DESCANS OBRER
La Ciutat Residencial de Tarragona (1954-1959)
J.M. Monravà López i Antoni Pujol Sevil

ALUMNE
Anna Peguero Piquer

DIRECTOR/A
Dra. Anna Martínez Duran

ARQUITECTURA PEL DESCANS OBRER

La Ciutat Residencial de Tarragona (1954-1959)

Josep Maria Monravà López i Antoni Pujol Sevil



Vista zona xalets
Ciutat Residencial de Tarragona
Foto Raymond, 1957

Com més plenes són les ciutats, més contacte perden amb la natura els habitants dels centres metropolitans més densament poblats. Avui és urgent renovar aquest contacte i la comunió entre l'home amb el sol, els espais oberts i la verdor de la natura. Aquesta necessitat de l'home es correspon amb la necessitat d'espai per a esbargir-se a l'hora de planificar la ciutat.

(J.L.Sert, Poden sobreviure les nostres ciutats. [1942] 1983, p.78)

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	07
-------------------	----

PRIMERA PART. ELS ANTECEDENTS

01. TURISME SOCIAL	17
--------------------------	----

02. SINDICALISME	31
------------------------	----

SEGONA PART. EL CAS DE LA CIUTAT RESIDENCIAL

03. CONCEPTE I IMPLANTACIÓ - ORDENACIÓ	51
--	----

04. ARQUITECTURA I HÀBITAT	75
----------------------------------	----

CONCLUSIONS	87
-------------------	----

BIBLIOGRAFIA	99
--------------------	----

ANNEXES	103
---------------	-----



Platja Llarga, Tarragona
Foto Raymond, 1957

INTRODUCCIÓ

El present treball d'investigació que porta per nom, **ARQUITECTURA PEL DESCANS OBRER. La Ciutat Residencial de Tarragona** pretén abordar el coneixement del panorama arquitectònic entorn les Ciutats Sindicals de vacances en general, i sobre la Ciutat Residencial de Tarragona en particular. S'organitza bàsicament en dues parts el que permet una aproximació progressiva al tema d'estudi.

La primera part ofereix una lectura acotada del context. Seguint un ordre cronològic, exposa els fets que envolten el projecte, sobretot el desenvolupament i evolució del turisme social "pre"-boom de masses, i la formació de les organitzacions sindicals franquistes –encarregades de desenvolupar les ciutats residencials a la dècada dels cinquanta–.

I una segona part que es centra en l'estudi i anàlisi de la concepció i implantació de la Ciutat Residencial de Tarragona, com a mostra de la primera "*Ciudad para productores*" d'Espanya, en paraules literals dels seus arquitectes.

No es pretén realitzar un monogràfic sobre l'objecte d'estudi, ni una recopilació de documents històrics, sinó entendre els criteris que la conceberen, des d'un punt de vista ideològic, però sobretot arquitectònic i urbanístic.

A mode d'apunt cal dir que la Ciutat Residencial de Tarragona, obra dels arquitectes tarragonins, J.M. Monravà i López –arquitecte municipal de l'època– i Antoni Pujol i Sevil, projectada i executada entre els anys 1954-1959, és la primera Ciutat Residencial per a l'Obra Sindical de Educación y Descanso [figura 0.01]. Al llarg del treball es desgranen les intencions i els conceptes, que l'emmarquen en un període històric complicat, però que fan que sigui un gran avanç en matèria d'assentaments turístics. Malgrat tractar-se d'una de les primeres obres d'arquitectura destinades a l'oci i turisme social dels anys cinquanta del nostre país, no se n'ha fet massa ressò.



Figura 0.01
Cartell anunciant la Ciutat Residencial de Tarragona al passar per la carretera N-340
Font: Arxiu Històric de Tarragona (AHT).

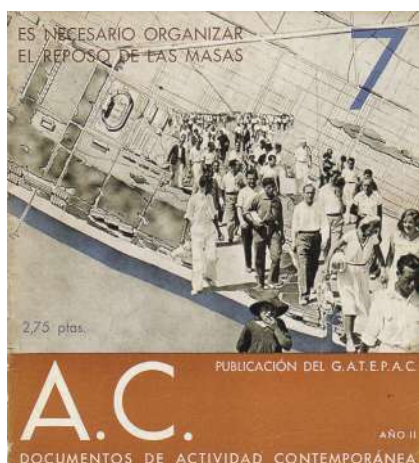


Figura 0.02

Portada de la revista AC.7 de 1932. En aquesta publicació el grup d'arquitectes del GATCPAC exposen la seva visió sobre la situació que vivia la societat de l'època i el que ells consideraven que s'havia de fer per controlar la creixent demanda de lleure i esbarjo.

Voldria iniciar aquest treball amb una frase que considero que expressa (en vuit paraules) tots els conceptes que evoca l'objecte d'estudi: "es necesario organizar el reposo de las masas", aquesta frase anava acompanyada d'un fotomuntatge on un grup de gent emergia d'una visió de la Ciutat de Repòs i Vacances del GATCPAC (CRV) a la portada d'un AC. [figura 0.02].

Com a títol de la portada de la revista AC7 (1932) és una frase que barreja ordre i raixa. I jo em pregunto: Quina necessitat: la que implora fugir del ritme accelerat, absorbent i dinàmic de la vida moderna i considera que es requereix uns parèntesis de contacte directe amb una atmosfera absolutament sana; la necessitat d'una organització i gestió territorial que canalitzi l'incipient onada d'estiuejants; la necessitat de lleure i esbarjo; o simplement, la necessitat de les necessitats.

En definitiva, existeix la necessitat –totes elles–, només falten els mitjans per satisfer-la, que és precís crear-los, d'una manera intel·ligent i racional¹. Per tant, es busca donar una resposta arquitectònica al fenomen de l'èxode "vacacional".

I tornant al lleure i l'esbarjo, Roger Sauquet exposa a la seva tesi que el temps lliure és el tema. Realitza aquesta afirmació basant-se en la pregunta que Le Corbusier es formularà a "L'heure du repos": "com pot afectar al disseny de la ciutat, els espais i equipaments usats durant les hores del dia en què no treballarem"².

Està clar que la societat ha canviat, que les seves condicions laborals han millorat i això dóna als treballadors un "temps" que abans no tenien. I el GATCPAC, igual que d'altres coetanis s'adona que és en aquest "temps" en el que cal pensar i sobretot el que cal paular.

Sauquet, també apunta a la diferència entre lleure i esbarjo, i exposa que a grans trets el lleure és un terme genèric que fa referència a les activitats que fem quan no treballem –al temps lliure–, i l'esbarjo fa referència a una part d'aquestes activitats, les que tenen a veure amb la diversió, amb la recreació³.

1 Editorial *La necesidad de la vida al aire libre*. Documentos de Actividad Contemporánea - AC7, p.17.

2 Roger Sauquet Llonch, *La Ciutat de Repòs i Vacances*. Un paisatge pel descans, p.392

3 Definicions de "lleure" i "esbarjo" al Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans.

Durant el S.XIX, el lleure estava directament vinculat a l'esbarjo, els espais d'esbarjo tenien bàsicament fins recreatius, però això comença a canviar i els conceptes de lleure i esbarjo se separen. Com apunta el projecte de CRV, el lleure és alguna cosa més que esbarjo (recreació). Es pot englobar en el terme lleure: l'oci cultural, els esports, els banys, els passejos; en definitiva el descans.

Malgrat que el context històric en el que es projecta i executa la Ciutat Residencial de Tarragona és molt diferent –a nivell polític i social– aquesta s'impregna d'alguns d'aquests conceptes originals del GATCPAC gràcies a la vinculació dels seus arquitectes –J.M. Monravà López, fou soci numerari (del GATCPAC) de 1931-1937⁴– amb el moviment i les corrents de pensament dels anys trenta [figura 0.03].

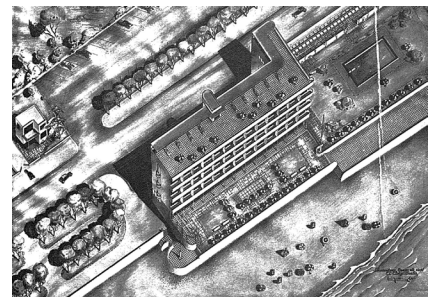
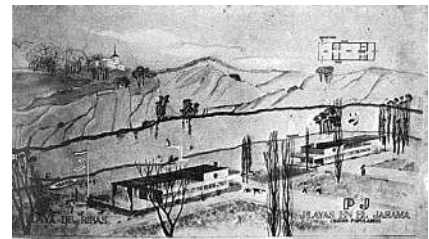


Figura 0.03
Recull de projectes dels anys 30:
a) Piscina La Isla de Luis Gutiérrez Soto, Madrid, 1931.
b) Projecte per les Platges del Jarama del GATEPAC, Grupo Centro, Madrid, 1933.
c) Axonometria de l'Hotel per viatgers de Luis Gutiérrez Soto, projecte d'urbanització per la platja de Castldefels, 1934.
Font: AVMonografia n. 11 (1987), article de Carlos Sambricio, p 16-19.

4 GATCPAC: Una nova arquitectura per a una nova ciutat 1928-1939, COAC-Publicacions, p.43

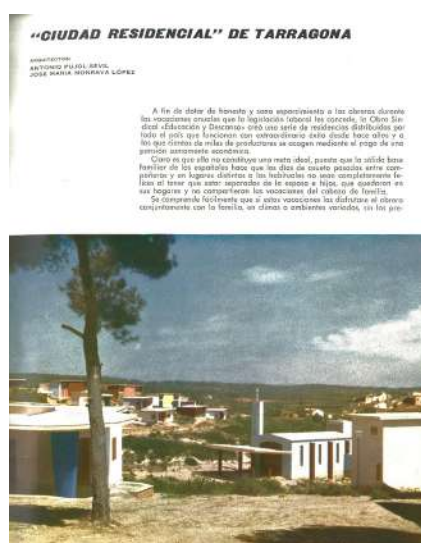


Figura 0.04
Primera pàgina de la revista *Hogar y Arquitectura* n.13 de 1957, dedicada a la Ciutat Residencial de Tarragona.

**Continuació de la nota al peu de pàgina
“...las Ciudades de vacaciones: son establecimientos cuya instalación, situación y servicios permiten al cliente, bajo formas determinadas, el disfrute de su estancia en contacto directo con la naturaleza, facilitando el hospedaje y la pensión completa además de practicar deportes y diversiones colectivas.

Una Ciudad de vacaciones (CV) se compone de agrupaciones de chalets/bungalows o bien de edificios de menos de dos plantas para el alojamiento de clientes, y de edificios destinados a servicios comunes (recepción, salones, capilla, botiquín, comedor, bibliotecas, tiendas, etc.).

El espacio construido no podrá exceder de 1/3 de la extensión del recinto que ocupe la Ciudad de vacaciones. Las ciudades de vacaciones están cercadas en todo su perímetro y la circulación interior prohibida. Disponen de un parking por cada diez plazas e instalaciones deportivas de todo tipo ...”

Estat de l'art

Sobre les ciutats de vacances com a marc teòric existeixen algunes publicacions contemporànies que reconeixen el valor d'aquests assentaments: la revista *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme*, la revista CAU, la revista *Arquitectura* o la revista AC. Però que parlin sobre que és l'objecte d'estudi en concret, únicament hi ha publicat –com a mitjà de difusió– a la revista *Hogar y Arquitectura* número 13 de 1957, l'avantprojecte a nivell planimètric, imatges i algunes vistes aèries del conjunt edificat.

Existeixen altres documents publicats a mitjans dels anys 1950 que reflecteixen la voluntat de potenciar les ciutats de vacances com oferta de repòs/vacances de qualitat, tant localment com cap a l'estranger. En aquest sentit es poden consultar les determinacions del Ministerio de Información y Turismo –amb les pautes i condicions que haurien de reunir aquests assentaments⁵–, així com la sèrie anual publicada per la Federación Española de Campings y Ciudades de Vacaciones.

Per tant, l'estudi s'ha realitzat a partir de font primàries i del material dipositat al Fons de l'arquitecte J.M. Monravà a l'Arxiu Històric de la Demarcació de Tarragona del COAC, les diferents hemeroteques consultades –premsa i noticiaris de l'època– i les dades aportades per altres investigadors del període que ens ocupa. La majoria d'investigadors que han abordat el tema ho han fet des d'un punt de vista historicista, el que aporta dades que ajuden a elaborar una “reproducció dels fets”. Bàsicament, s'han consultat i es prenen de referència les investigacions de la periodista María Díaz Bello i la historiadora Elena de Ortueta Hilberath, per tractar-se de les més concretes en el tema objecte d'estudi.

En quant a context històric, cal destacar la labor de la publicació trimestral de l'institut d'Estudis Turístics, del Ministeri d'Economia i Competitivitat, que aporta una visió completa sobre l'evolució del turisme, en general, i el turisme social, en particular. Cal destacar les investigacions de Daniel Muñoz, Carmelo Pellejo i Beatriz Correyero, entre d'altres.

5 Segons l'Ordre Ministerial de 1968, les ciutats de vacances s'engloben al grup d'altres allotjaments hotelers que “por la especialización de los Servicios que prestan, bien por el lugar/edificio que ocupan o bien por otras características especiales, se denominan de manera diferente al término genérico “Hotel” aunque desde el punto de vista legal sean considerados “hoteles” a todos los efectos”, que també inclou els Paradors Nacionals i Balears. **Continua al lateral.

I pel que fa a treballs d'investigació que tractin el tema urbanístic, arquitectònic i edificatori d'aquests conjunts es té constància, i es pot consultar la tesi doctoral de Roger Sauquet Llonch, sobre la "Ciutat de Repòs i Vacances del GATCPAC. Un paisatge per al descans", llegida a la UPC el 2012. D'ella s'extreuen algunes de les pautes i directrius d'anàlisi.

Els últims quatre anys, he participat en el Grup d'Investigació d'Arquitectura Mediterrània (IAM) de l'Escola Tècnica i Superior d'Arquitectura de la Salle, que m'ha permès participar en el projecte d'I+D+i "Estrategias para la regeneración sostenible de asentamientos en la costa Mediterránea" [figura 0.05] coordinat amb la UPValència durant els anys 2012-2014. Aquest té com entorn d'investigació la costa del Mediterrani valencià i català, i com a objecte d'estudi aquelles poblacions turístiques, que a partir de l'actuació concreta sobre alguns dels espais urbans i arquitectònics, abandonats o en desús, actuïn com impulsors de la regeneració urbana i territorial del seu entorn, des de criteris de sostenibilitat.

Per tant, l'objecte d'estudi d'aquesta tesina, La Ciutat Residencial de Tarragona, neix en el marc d'aquest projecte d'I+D+i que determina una selecció d'objectes d'estudi referenciats a una categorització general de tipologies d'assentaments [figura 0.06]. D'entre les set tipologies d'edificis o llocs a regenerar definides, el present treball es centra en els assentaments o ressorts turístics de baixa densitat.

Figura 0.06
Fitxa de la catalogació que es va realitzar en el projecte I+D+i (IAM, 2012)

				M.1 APARTAMENTOS CHIPRE CAP DE SALOU, 1960 - 1962 Antoni Bonet Castellana "DICCIONARIO"
				M.1 APARTAMENTOS CALA VINÇA CAP DE SALOU, 1961 - 1964 Antoni Bonet Castellana apartamentos en aljubar
				M.5 APARTAMENTOS JOAN I SANT FELIU DE GUIXOLS habitatges
				M.2 CIUDAD RESID. DE VACACIONES TARRAGONA, 1955 J.M. Moravà López
				M.5 BARRACAS CALA S'ALGUER PALAMOS residenciaal privada

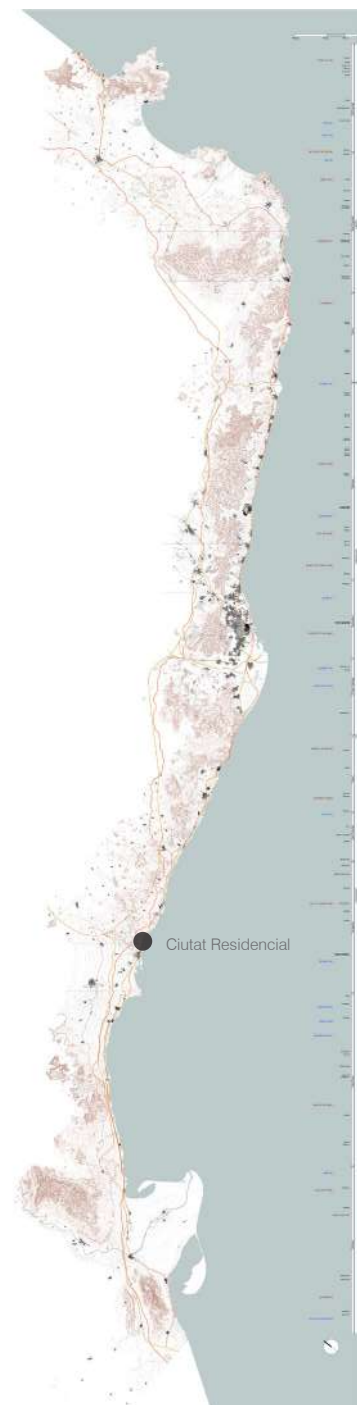


Figura 0.05
Mapa index (IAM, 2012)



Figura 0.07
Imatge Club Med.
Font: desconegut

Entre les obres seleccionades en aquest apartat em cridà l'atenció una obra de la qual no havia sentit a parlar i em semblava que mereixia una certa atenció, ja que es tractava de la primera mostra urbanística i arquitectònica sobre el tema.

La promoció de ressort turístics de baixa densitat al costat de la costa respon a un model d'oferta turística que, encara que no sigui molt freqüent a la costa catalana, té els seus orígens als anys trenta amb la Ciutat de Repòs i Vacances, i el seu desenvolupament als anys cinquanta, amb la construcció de la primera Ciutat Residencial de Tarragona.

No es tracta ni de les urbanitzacions de segona residència ni de càmpings o caravànings, més freqüents, que responen a models diferenciats. Els ressorts (o ciutats de vacances) ofereixen residències temporals amb una forta presència de serveis, equipaments i instal·lacions centralitzades i exclusives, i edificis per residència (bungalows).

Posteriorment, destaquen alguns d'ells, com el Club Mediterrané (1960) al cap de Creus –que recentment ha estat enderrocant–, o el conjunt Cala Vinya (1964) edificat per l'arquitecte Bonet Castellana al Cap de Salou –on els apartaments s'han privatitzat i l'hotel està abandonat–.

Comentar que a quinze dies de l'entrega d'aquest treball, es localitza online un treball sobre el mateix objecte d'estudi: la Ciutat Residencial de Tarragona, defensat a la UPC al juliol de 2016⁶. Evidentment, això genera una contradicció sobre la idoneïtat del nostre treball, però després de fullejar el document en qüestió s'aprecia que aquest aborda el tema des d'una vessant de Teoria de l'Arquitectura, i en el nostre cas, la intenció és extreure'n els criteris urbanístics i arquitectònics que la configuren. S'enfoca des d'un punt de vista analític, on l'ordenació de l'assentament turístic serà el tema principal.

Ara bé, com és de suposar, la primera part de context és semblant, ja que les dades històriques són les que són.

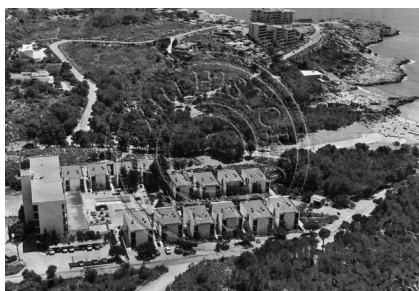


Figura 0.08
Conjunt Cala Vinya.
Font: AHDTCOAC

6 GUERRERO FERNÁNDEZ, J. (2016), *Ciudad Residencial de Educación y Descanso de Tarragona, 1954-1959. La organización del ocio obrero en la posguerra española.*, tesina de màster, UPC-Departament Projectes Arquitectònics.

Glossari de referència

Al llarg d'aquest estudi s'estableix un llenguatge particular del marc teòric que serveix per concretar alguns aspectes generals. A continuació es defineix de forma breu el què s'entèn per cada concepte, sempre des d'un punt de vista propi i amb un significat acotat per aquesta tesina. S'intenta matitzar la diferència entre conceptes similars.

Sobre el turisme

Quan ens referim al terme TURISME, en general, hem de considerar que hi ha moltes definicions, i que totes consideren diferents aspectes que el comprenen, per tant sembla oportú referir-se a la definició que planteja l'autor Oscar De la Torre Padilla (1965), concepte que també ha estat integrat per l'actual Ministeri de Turisme, que expressa el següent:

“El Turismo es un fenómeno social que consiste en el desplazamiento voluntario y temporal de individuos o grupos de personas que, fundamentalmente por motivos de recreación, descanso, cultura o salud, se trasladan de su lugar de residencia habitual a otro, en el que no ejercen ninguna actividad lucrativa ni remunerada, generando múltiples interrelaciones de importancia social, económica y cultural.”

Però quan parlem de TURISME SOCIAL, en particular, es considera més adequada la definició de M. Conter (1955):

“Turismo social es el turismo de los asalariados. Lleva sobreentendida una ayuda financiera y orgánica que facilita las vacaciones de las masas. Esta ayuda puede ser total, como sucede en algunos Estados, que toman a su cargo la organización de las vacaciones de los trabajadores, o parcial, cuando las empresas colaboran, el Estado subvenciona a organizaciones especializadas, o las empresas transportadoras hacen rebajas en sus tarifas.”

La diferència fonamental, entre el turisme en general i el turisme social en particular, radica en que mitjançant subvencions o rebaxes subs-

tancials a les tarifes, permet que diferents col·lectius de persones participin d'una activitat amb uns costos més assequibles.

Sobre el concepte de Ciutat Residencial

Quan es fa ús del concepte de ciutats destinades al turisme s'anomenen indistintament:

Ciutat de vacances, Ciutat de repòs i Ciutat de cap de setmana en el període republicà i liberal amb la voluntat d'expressar un sentiment positiu de l'alleugeriment que suposa una pausa en la jornada laboral, de rauxa i descans.

Mentre que en el període feixista se les anomena Ciutats sindicals i Ciutats residencials, doncs porten intrínsec un significat de pertinença a un col·lectiu, a un ordre preestablert que controla.

Sobre la paraula treballadors

Durant el règim polític franquista es considera que els treballadors i obrers –siguin del gremi que siguin– són les persones que produeixen. Tan és així que a nivell oficial se'ls anomenarà amb l'eufemisme de els “productores”.

Sobre el concepte d'ordenació de baixa densitat

Quan al text es fa referència a la baixa densitat és des d'un punt de vista únicament de l'ocupació del territori: ocupació de la superfície edificada respecte superfície del solar.

No s'assimila als criteris dels paràmetres urbanístics actuals, ja que alhora de calcular aquests paràmetres a les ciutats residencials no es fa distinció entre edificació de serveis i d'habitatges, ni a la superfície destinada a vials –tot i que en aquest cas, no són vials de circulació rodada, sinó gairebé sempre són camins peatonals–.

Figura 0.09
Platja de Marbella, com a teló de fons la Ciutat Sindical de Marbella
Font: Fulletó Costa del Sol





Cartell propagandístic 1940
Direcció General de Turisme, Madrid.
Josep Morell i Maciàs**

01

TURISME SOCIAL EN EL COL·LECTIU OBRER

17

Els inicis del turisme social

“Turismo social es el turismo de los asalariados. Lleva sobreentendida una ayuda financiera y orgánica que facilita las vacaciones de las masas. Esta ayuda puede ser total, como sucede en algunos Estados, que toman a su cargo la organización de las vacaciones de los trabajadores, o parcial, cuando las empresas colaboran, el Estado subvenciona a organizaciones especializadas, o las empresas transportadoras hacen rebajas en sus tarifas”.

CONTER, M. (1955)

És necessari remuntar-se als inicis del turisme social per entendre la necessitat o idoneïtat del plantejament. El desenvolupament de les ciutats residencials al voltant dels anys 50-60 com a primer conjunt d'edificacions, individuals i col·lectives, espais esportius i naturals agrupats per donar resposta a la incipient onada de “productores” de les classes obreres.

Com indica Daniel Muñoz Aguilar en l'article publicat a la revista *Estudios Turísticos* núm. 147 (2001) quan analitza l'escassa informació que existeix sobre els antecedents del turisme social a Espanya⁷, observa que, les primeres intervencions públiques s'han centrat primordialment sobre el sector juvenil [figura 1.01] i el col·lectiu obrer.

A Espanya, els primers episodis de regularització de les vacances de la classe obrera es produeixen amb el Codi de Treball de 1926, que estableix un temps prudencial perquè els aprenents complissin amb els seus deures religiosos i, a més, determinava un parell d'hores perquè aquells que no sabessin llegir poguessin assistir a l'escola. També en aquest moment es comencen a desenvolupar algunes experiències de vacances col·lectives, que són els primers antecedents de les vacances remunerades, però que no arriben a consolidar-se durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-30).

Cap a 1926, la situació d'endarreriment, deixadesa i desinterès de l'Estat pel turisme del propi país era tan evident que es tornaven a sentir veus denunciant l'estat d'abandonament del turisme espanyol.



Figura 1.01
Imatge del grup de la Colonia Escolar Provincial del Port de Sóller, 1918.
Font: Archivo General del Consell de Mallorca (AGCM).

**

Josep Morell i Macías (1899-1949), nascut a St. Esteve d'en Bas (Girona) es graduà en Belles Arts a Sevilla i completà la seva formació a través dels seus viatges a França i Bèlgica. Pintor i cartellista, és conegut fonamentalment per aquesta segona faceta. La seva obra es caracteritza per unes composicions senzilles en les que predomina la diagonal. Els seus treballs des dels anys 20 fins l'acabament de la Guerra Civil Espanyola són excepcionals, i se'l considera el responsable de la transformació del cartellisme turístic a l'Espanya de la postguerra. Fou l'artista que millor va saber plasmar la típica imatge de l'Espanya de sol i platja.

⁷ Cal destacar la tasca investigadora en aquest camp de Fernández (1959), Gutiérrez del Castillo et al. (1964) i Torres (1975), ja que entre altres autors, van saber tractar en les seves obres, tant la política turística espanyola, en general, com el turisme social, en particular.



Figura 1.02
Punt d'informació del Patronat Nacional de Turisme (PNT).

En una publicació d'aquests anys s'afirmava la necessitat de crear un Consell Nacional de Turisme que coordinés els esforços de tots els sectors relacionats amb el turisme: Comissaria Regia (transports, hoteleria i balnearis), Belles Arts, Obres Públiques, Institut Geogràfic i Estadístic, Banca, Aduanes, etc.

Així doncs, ja entrant als anys trenta, a Espanya es constituïa per primera vegada una veritable administració turística: el *Patronato Nacional de Turismo* (1928-1936)⁸, que reproduïa l'esquema que existia a les administracions turístiques d'altres països europeus. Aquesta, a més de les tasques tradicionals, s'encarregava d'estudiar la manera d'implantar Escoles de Turisme que facilitessin personal titulat, crear centres d'informació a l'estranger [figura 1.02] i centres de turisme a Espanya que actuessin en col·laboració amb totes aquelles organitzacions d'iniciativa pública o privada que contribuïen al foment del turisme.

Destaca la seva tasca propagandística a través del cartell. Al 1929, s'inicia la publicació d'una col·lecció de cartells [figura 1.04] que busquen transmetre els valors territorials del país, alhora que marquen les característiques que definirien la seva imatge turística –anteriorment no es feia ús del cartell com a propaganda turística a excepció del *Sunny Spain* [figura 1.03] dissenyat per l'Exposició Universal de 1914 a Londres. Es pot afirmar que el *Patronato* va assentar les bases del desenvolupament del turisme espanyol.

També és el moment en que sorgeixen les primeres mesures referents al turisme social, enfocades al col·lectiu obrer, el que denota una certa preocupació de l'Estat per una demanda creixent. Es legitima el descans obrer com a dret, cosa que fins aleshores les administracions anteriors no s'havien plantejat i únicament s'havien centrat en una política turística més propagandística per un turisme d'elit –estranger i/o nacional–.

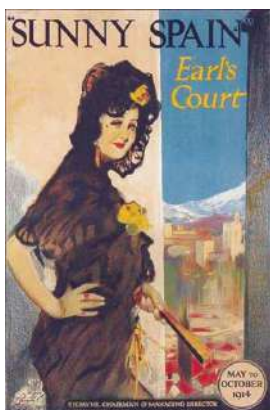


Figura 1.03
Cartell propagandístic sobre les virtuts de la ciutat de Tarragona, 1929.
Patronato Nacional de Turismo (PNT).

⁸ Previ al *Patronato Nacional de Turismo* existiren altres organismes turístics. S'inicia l'organització administrativa del turisme a Espanya mitjançant el Real Decret, el dia 6 d'octubre de 1905, es crea la *Comisión Nacional* (1905-1911) encarregada de fomentar les excursions artístiques –sobretot monuments i paisatges– i l'esbarjo pel públic i visitants estrangers. Però la ineficiència d'aquesta unida a una major demanda pels professionals del sector porta a la creació de la *Comisaría Regia de Turismo y Cultura Artística popular* (1911-1928) que a més de facilitar i promoure l'arribada de viatgers estrangers, com feia l'anterior, també havia de procurar el desenvolupament del turisme i la divulgació de la cultura popular. Havia de conservar la riquesa artística, monumental i pintoresca d'Espanya, serien els inicis del que actualment es coneix com turisme cultural.

Mostra d'aquesta voluntat, a finals dels anys 20, el *Patronato Nacional de Turismo* intenta impulsar un sistema denominat “*Cartillas de Ahorro pro Turismo*”, amb l'objectiu de generalitzar el turisme entre la classe mitjana. Aquest sistema s'iniciava a partir de la invitació del Patronat als comerços perquè regaléssin segells especials de turisme al públic que efectués les seves compres als seus establiments. Un cop omplertes les cartilles podien ser canviades per carnets de turisme amb cupons, que ajudaven a liquidar les despeses d'allotjament i transport. (Gutiérrez del Castillo et al., 1964, pp.20-21)⁹.



⁹ Citat per MUÑIZ AGUILAR, D., “Evolución histórica de la política de turismo social española”, *Estudios Turísticos* núm. 147 (2001), p.141-156.

Segona República i avantguarda dels anys trenta

Tot i els propòsits per generalitzar el turisme, el gran salt qualitatiu de política turística i social no es produiria fins la Segona República, amb la llei de Contracte de Treball del 21 de novembre de 1931, que regula formalment les vacances remunerades i reconeix el dret a set dies de descans ininterromputs per any treballat. L'article 56 d'aquesta llei definia: "*El patrono, de acuerdo con el obrero, determinará la fecha en que han de dar comienzo las vacaciones. El disfrute de éstas no supone descuento alguno del salario que gana el trabajador*".

La proclamació de la Segona República va ser un catalitzador del progressisme en tots els àmbits. En el cas concret de l'arquitectura, va suposar una renovació del llenguatge regional i dels historicismes, en favor d'una corrent d'avantguarda introduïda de la mà del GATEPAC, a nivell estatal, i del GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània) com a secció oriental o catalana, l'objectiu del qual era promoure l'arquitectura racionalista¹⁰.

A inicis dels anys trenta el GATCPAC treballa amb el concepte de la caseta desmuntable [figura 1.05], i posteriorment en la que havia de ser la primera ciutat de vacances espanyola¹¹

Paradoxalment, la similitud entre actituds i comportaments de règims polítics –en ocasions ideològicament contraris– permeten entendre que la importància dels projectes (executats o no) rau en la voluntat d'acontentar, buscar una solució pel descans de les masses obreres en el seu temps lliure. L'evolució i el progrés són capaços d'adaptar-se, independentment de l'època o partits que governen.

Mostra d'això són les ciutats de vacances espanyoles. El concepte de vacances o la idea d'un assentament exclusivament destinat a l'oci inicia les seves primeres passes en el marc d'un govern republicà, però no serà fins a la postguerra franquista que aquestes idees i preceptes es duran a terme i seran executats.

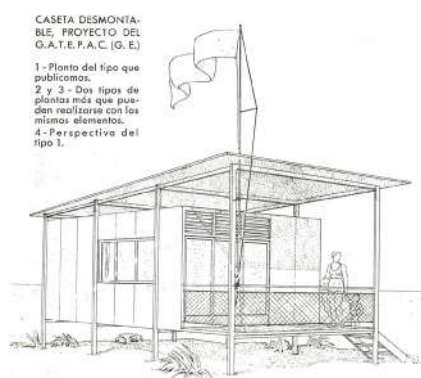


Figura 1.05
Casetta desmuntable del GATCPAC.
Font: AC núm.7, p.27.

¹⁰ L'arquitectura racionalista, també coneguda per moderna i funcionalista, es caracteritza per la simplicitat de formes, el retorn als volums elementals (cub, cilindre, con i esfera) i la lògica constructiva, la funcionalitat per davant de l'ornamentació. El moment àlgid del seu desenvolupament és en el període d'entreguerres. Els majors exponents d'aquesta corrent van ser Le Corbusier, Mies van der Rohe i Walter Gropius, entre d'altres.

¹¹ Veure Capítol III on s'exposa el projecte del GATCPAC per a la Ciutat de Repòsi Vacances de 1933.

Això també passa amb altres propostes coetànies, amb un ús diferent de les ciutats residencials, però ordenacions semblants com són els poblats de colonització¹².

El franquisme va saber aprofitar els esforços realitzats durant la II República al recuperar alguna de les seves idees, principalment “*el concurso de anteproyectos para la construcción de poblados en las zonas regables del Guadalquivir y el Guadalmellato*” de 1933. Així mateix, l'*Instituto Nacional de Colonización*, dependent del Ministeri d'Agricultura, creat l'octubre de 1939 per tal fi, tenia similituds amb el seu equivalent republicà: *el Instituto de Reforma Agraria* (IRA), alguns dels seus funcionaris passaren d'aquest a aquell¹³.

A continuació s'exposen diversos assentaments d'altres ciutats europees de la dècada dels anys trenta que també treballen amb el concepte de les ciutats de vacances. Són exemples que mostren com una mateix concepte: l'arquitectura pel descans, té formes diverses de realització, dins i fora de les nostres fronteres.

CIUTAT VERDA DE MOSCOU (1930)¹⁴

La primera ciutat europea que treballa i parla sobre la necessitat d'organitzar les vacances de les masses proletàries serà el totalitari comunista soviètic. A l'inici de l'etapa estalinista (1924-1953), cap el 1929 es convoca un concurs per a la Ciutat Verda de Moscou (CVM), on es trobaran plantejades les idees més significatives en l'elaboració d'un “model de lloc” per a l'estiueig obrer.

Inicialment la CVM fou concebuda com a tal, però no trigà en convertir-se en la nova construcció sistemàtica socialista. El que es tenia clar, és que la CVM no havia de ser una ciutat més com Magnitogorsk [figura 1.06] o Stanlíngrad –s'estaven construint en aquell moment al voltant dels conjunts industrials–. La CVM havia de ser fundada allunyada del vell centre industrial de Moscou –privat d'aire i amb carrers laberíntics–, ja que el seu objectiu era oferir habitacions amb totes les avantatges culturals y garantir un eficaç repòs i recuperació de les forces de l'obrer.

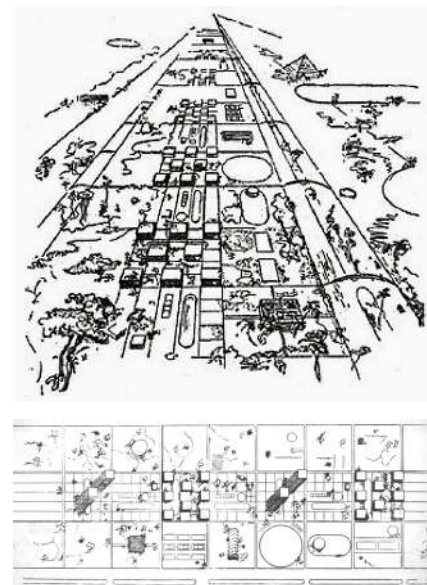


Figura 1.06
Proposta de Leonidov per Magnitogorsk
Davant la proposta del govern soviètic de crear una nova ciutat a Magnitogorsk diversos arquitectes presentaren la seva proposta. Leonidov obtà per una ciutat lineal articulada per una carretera de 32 quilòmetres que enllaçava dues franges conformades per plantes industrials i comunitats agrícoles.

¹² Veure Capítol II on s'exposen els criteris i algunes dels poblats de colonització desenvolupats.

¹³ CENTELLAS SOLER, M. *Los pueblos de colonización de Fernández del Amo. Arte, arquitectura y urbanismo*. Col·lecció arquia/tesis núm. 31, Ed. *Fundación Caja de Arquitectos*, 2010, Barcelona.

¹⁴ Article publicat a l'AC núm. 1, p.30.

Finalment, després de molta reflexió, l'organització de la CVM decideix que l'emplaçament idoni era Bratovehtchina [figura 1.07], a 50km al nord de Moscou, en ple camp i amb la pau d'un frondós bosc, que ocupa 11.500Ha de les 15.000Ha que formen la CVM.

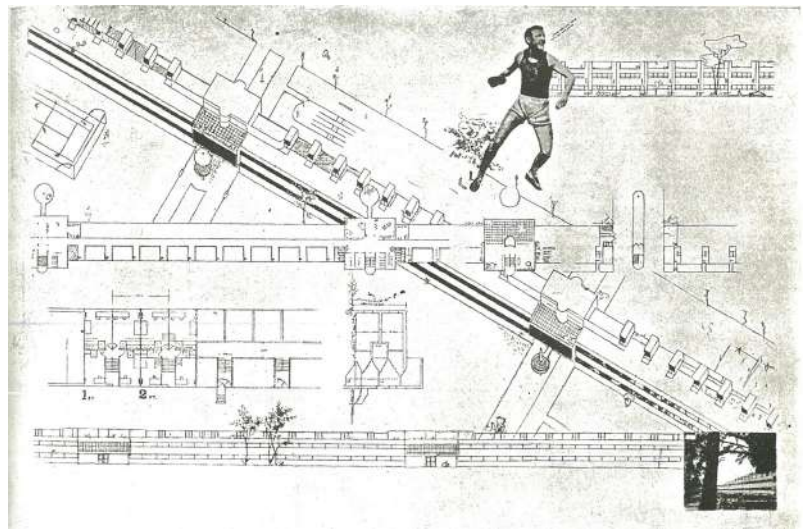


Figura 1.07
Projecte de CVM a Bratovehtchina.
Font: AC núm.1, p.30.

Anys més tard, l'altre totalitari europeu: el nazista alemany iniciarà l'estudi de les ciutats de vacances a Alemanya que guardaran certs paral·lelismes amb la proposta de la CVM, malgrat tractar-se de règims oposats.

CIUTAT DE VACANCES a PRORA, Alemanya (1936-39)

L'organització alemanya, *Kraft durch Freude* (KdF), a més de promocionar la creació d'una xarxa d'autopistes, la promoció de viatges i creuers, o de les ajudes assistencials, s'encarregava d'organitzar els programes d'oci. Es planteja la construcció de cinc ciutats de vacances, de les quals únicament s'arribà a construir –en part– la de Prora [figura 1.08] al mar Bàltic, coneguda com el "Coloso de Rügen".



Figura 1.08
Emplaçament ciutat de vacances a Prora.

Per dur a terme aquest ambiciós projecte urbanístic i arquitectònic la KdF convocà a principis de 1936 un concurs. Situat sobre la platja de Prora, a la illa alemanya de Rügen, el projecte que havia de servir de model pels futurs complexos vacacionals de la KdF no tenia unes directrius clares. Les úniques premisses que s'indicaren eren que havia de ser un edifici de línies clares, havia de tenir capacitat per allotjar 20.000 persones i que totes les habitacions havien de tenir vistes al mar. El guanyador de concurs fou l'arquitecte Clemens Klotz. Aquell

mateix any s'iniciava l'obra sobre uns terrenys de 350Ha –adquirits el 1935 per la KdF– i al llarg de més de 8 km de costa.

Entre 1936 i 1939 es construïren els vuit blocs residencials idèntics d'aproximadament 550m de longitud cada un i sis plantes d'alçada disposats paral·lels a la platja [figura 1.10 i 1.11]. Amb una igualtat absoluta pels residents, les habitacions de 5x2,5m estaven disposades a la part de davant, amb vistes al mar, i darrera s'ubicaren els passadissos i escales d'accés i els nuclis de banys i dutxes comunitaris. Al centre del conjunt s'ubicava una gran plaça de 400x600m [figura 1.12] envoltada dels edificis comuns –teatre, cinema, bar, restaurants, edificis administratius, recepció i un immens palau de congressos. El complex també disposava d'estació de tren i de creuers pròpia.

Amb l'esclat de la II Guerra Mundial, totes les activitats de la KdF es van interrompre, deixant projectes com el de Prora sense concloure.



Figura 1.09 Propaganda sindical sobre la nova ciutat de vacances a Prora.

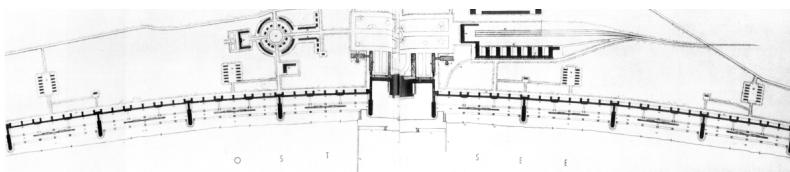


Figura 1.10 Planta de la ciutat de vacances a Prora.



Figura 1.11 Vista aèria de la ciutat de vacances a Prora.



Figura 1.12 Perspectives del passeig que discorre per primera línia de platja (esquerra) i plaça central de la ciutat de vacances a Prora.



CIUTAT DE CAP DE SETMANA FRANÇA (1936)¹⁵

A inicis dels anys trenta els francesos –influenciats per les idees dels seus veïns, el GATCPAC– també treballaven sobre el tema del descans de les classes treballadores i la caseta desmuntable. Tan és així, que els números de la revista *Architecture d'Aujourd'hui* de 1935 i primer de 1936 estarien dedicats aquests temes. En concret, és publicat al número de 1936 el recull de projectes d'un concurs que la pròpia revista havia convocat en relació a les ciutats de cap de setmana.

Els exemples finalistes distaven força de la manera d'ordenar les vacances ideades pel GATCPAC. Totes les urbanitzacions utilitzaven el model tipus de ciutat jardí: casetes mínimes aïllades o adossades situades dins d'una parcel·la privada amb diferents ordenacions [figura 1.13, 1.14 i 1.15].

Així doncs, el lleure de les vacances de la classe obrera arribà a tots els indrets de la geografia europea. Tant al mar amb l'adequació de les platges com a la muntanya amb la construcció de refugis.

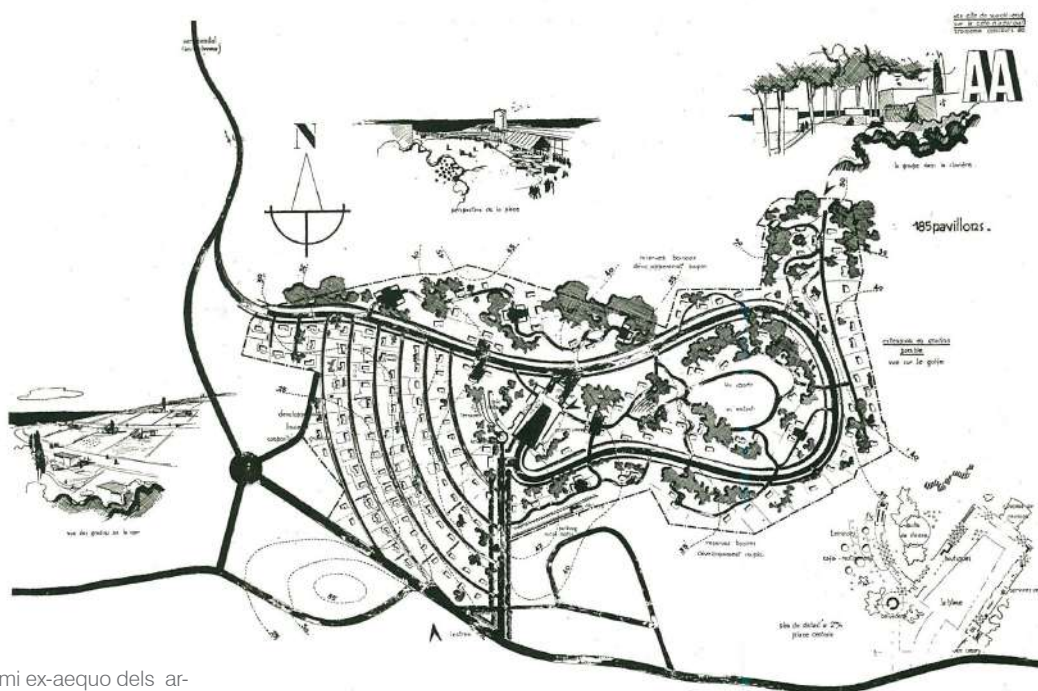
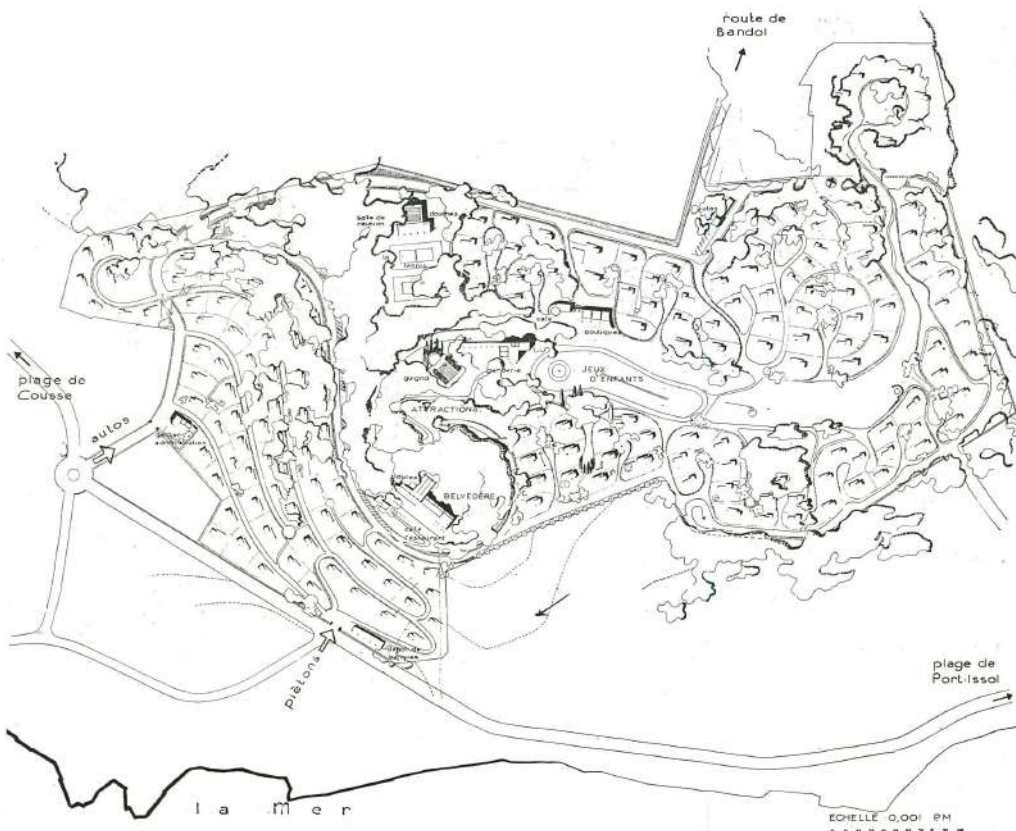
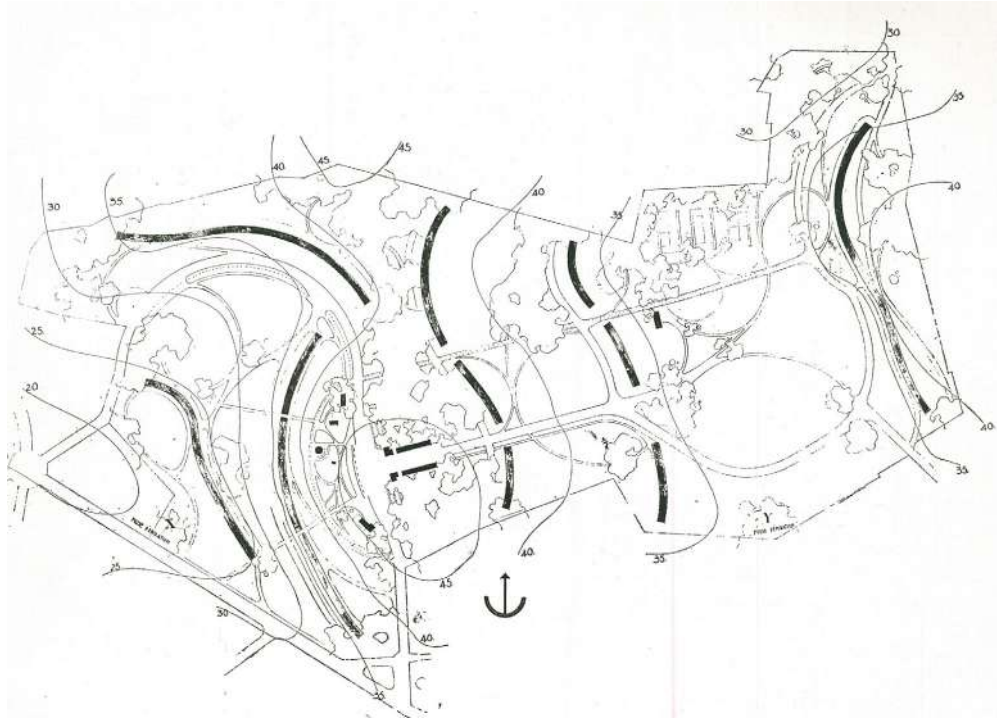


Figura 1.13
Projecte n.37, primer premi ex-aequo dels arquitectes Stoskopf, Gauthier i Herrenshmidt.

15 Publicat a la revista *Architecture d'Aujourd'hui* núm.1 (1936), p.8-20.

Figura 1.14 (superior)
Projecte n.36, menció dels arquitectes Pierre Bech i M. Mastorakis.

Figura 1.15 (inferior)
Projecte n.22, primer premi ex-aequo de l'arquitecte Jean Hardel.



Propaganda o turisme d'entreguerres?

Posteriorment, i com era d'esperar, la guerra civil espanyola (1936-1939) va provocar un gran retrocés en l'activitat turística i, per tant, el turisme social patí un revés del que trigaria a recuperar-se, ja que a més de la crisi econòmica es produí l'abolició de l'estat de dret construït fins llavors.

Gairebé al finalitzar la Guerra Civil, el 1938 las autoritats franquistes promulgaren l'anomenat *Fuero del Trabajo*¹⁶, una norma legislativa que, a imitació del model feixista italià i la seva *Carta di Lavoro*, assentava les bases per la intervenció estatal en el món laboral.

“Todo trabajador tendrá derecho a unas vacaciones anuales retribuidas para proporcionarle un merecido reposo, organizándose al efecto las instituciones que aseguren el mejor cumplimiento de esta disposición”.

Apartat II, article 5, *Fuero del Trabajo* de 1938

Va ser a partir d'aquesta legislació que s'assenten les bases per a la creació d'una nova Organització Sindical basada en el model corporativista d'un Sindicat vertical que agrupés a treballadors i empresaris en una mateixa organització, alhora que altres organitzacions sindicals anteriors van ser proscrietes i passaren a la clandestinitat.

Va ser un període dur marcat per l'esclat de la II Guerra Mundial i l'estat de misèria dels anys de post-guerra. Malgrat tot, l'Administració no va deixar d'intervenir en matèria turística amb la creació de la *Dirección General de Turismo* (1939-1951) i complint amb la consigna del *Fuero del Trabajo*, de reconeix la facultat a tots els treballadors d'accedir al gaudi de tots els béns de la cultura, l'alegria i l'esport¹⁷. Es constitueix el 14 de desembre de 1939 l'Obra Sindical de *Educación y Descanso*¹⁸ que serà, a través del seu Servei de Viatges i Excursions, l'expressió més contundent de la política de turisme social a Espanya.

Tot i que aquesta també destacarà pel seu departament d'esports, a través del qual s'encarrega de la formació física dels obrers, que queda reflexat mitjançant la cartelleria de l'època [figura 1.10].



Figura 1.16
Cartell de l'Obra Sindical de *Educación y Descanso* promocionant la importància de la formació física de l'obrer, 1942.

16 *Enciclopedia Jurídica Española*. Barcelona: F.Seix-Editor, 1940

17 Apartat II, article 6 del *Fuero del Trabajo* 1938.

18 Veure Capítol II: Sindicalisme: descripció de la seva història, atribucions, organisme i accions.

Aquest darrer període està marcat per dues etapes diferenciades: la primera de 1940-1945 on l'estat va marcar una política de turisme basada en la propaganda de la causa espanyola, amb les famoses Rutes de la Guerra [figura 1.17] creades pel Servei Nacional de Turisme¹⁹. Però també és el moment, en què es produeix el retorn dels seus drets als treballadors amb la Llei del Contracte de Treball del 26 de gener de 1944, que pràcticament recollia el que la seva predecessora republicana (dret a set dies de vacances).

I una segona etapa de 1945-1951, que amb la derrota d'Alemanya i Itàlia a la II Guerra Mundial i el bloqueig internacional com a condemna del Règim franquista per l'ONU, el model polític espanyol va caure en desgràcia entre els països democràtics. A partir de 1953 el règim franquista es veu obligat a redefinir el model totalitari implantat després de la guerra civil davant de la comunitat internacional; només així podria aconseguir l'acceptació i el reconeixement d'aquells països que el condemnaven, sobretot els EEUU.

És per això, que comencen a proliferar tímides mesures –entre les que destaquen la promulgació del *Fuero de los Españoles* (1945) o la *Ley de Sucesión* (1947)– amb les que es pretenia contribuir a millorar la imatge del país en el context internacional i transmetre una sèrie de valors socials i culturals que denotessin un règim “més democràtic”. Tots aquells signes de la vida quotidiana d'un país que servien per evidenciar signes de modernitat i de normalitat van ser utilitzats amb el propòsit d'organitzar una campanya de propaganda diplomàtica internacional, amb l'objectiu de reprendre les relacions exteriors i el reconeixement del règim. En aquest sentit el turisme es va convertir en la única finestra oberta al món i en un instrument més de la política d'Estat.

Un dels principals hotelers espanyols, don José Meliá va definir en una ocasió el turisme com un medicament beneficiós i antibiòtic a la vegada, anotant: “*libera al organismo de la infección de las bacterias asfixiantes*”. Aquest va ser el paper que va tractar de jugar el turisme a l'Espanya de finals dels '40 i principis dels '50. Superant les barreres polítiques i ideològiques, el turisme es convertí en una poderosa medicina que aconseguí que milions de persones ens coneguessin, ens entenguessin millor i que ens arribessin fins i tot apreciar²⁰.



Figura 1.17

En ple conflicte bèlic i amb un objectiu clarament polític i propagandístic, el nou govern decidí fer gala de la seva Causa, fet que resulta insòlit: “*invitar a todos los ciudadanos de los países civilizados*” a recorre el país per “*comprobar personalmente la tranquilidad y el orden que reina en las regiones recién conquistadas por las armas y en las que con toda comodidad podrán ver las huellas aún candentes de una de las epopeyas más grandes que registra la Historia*”.

*Text de la roda de premsa que donar el Ministre de l'Interior, Serrano Suñer el 7/06/1938 per donar a conèixer l'inici de la Ruta de Guerra del Nord publicat al diari FE de Sevilla el 8/06/38.

19 Organisme turístic durant el darrer any de la Guerra Civil Espanyola (1938-1939). Antecedent de la *Dirección Nacional de Turismo*.

20 Segons comenta la doctora en periodisme Beatriz Correyero Ruiz en l'article “*la propaganda turística espanyola en los años del aislamiento internacional*”..



Figura 1.18
Cartell de la campanya promocional de
"Conozca usted, España".

Oberturisme

Finalment, a inicis dels anys cinquanta s'inicia un període d'obertura a l'exterior. El 16 de juliol de 1951, es constitueix el *Ministerio de Información y Turismo*, que intenta salvar les barreres que l'autarquia i l'autosuficiència havien imposat fonamentalment a través del cos legislatiu del Servei Nacional de Turisme.

Cal destacar la publicitat turística de l'època, que en general, durant els anys seixanta, van dur a terme el Ministeri d'Informació i Turisme i l'Obra Sindical *Educación y Descanso* i que consistia en alguns programes bastant similars als realitzats anys abans, que pretenien popularitzar el turisme i el coneixement geogràfic i cultural d'Espanya. Així doncs, es van posar en marxa campanyes promocionals com "Conozca usted, España" [figura 1.18], "Conozca usted, su provincia", "Conozca usted, el Mar" o la "Promoción Cultural Turística del Soldado".

És en aquest moment que, a través de l'Obra Sindical de *Educación y Descanso*, es construeixen les tres primeres i úniques ciutats residencials espanyoles²¹ de caràcter públic. Totes elles comparteixen influències dels preceptes que es generaren a la dècada dels anys 30 en altres ciutats europees i dins l'àmbit nacional, algunes d'elles obres construïdes i d'altres simplement projectes teòrics. Tenen en comú mecanismes propis de la cultura mediterrània, que en els següents capítols s'analitzen.

En particular, de la Ciutat Residencial de Tarragona, es parlà i publicità en la premsa escrita de l'època –La Vanguardia, el *Diario Español*, El *Noticiero Universal*, entre d'altres– i a través del noticiari No-Do. Era freqüent la propaganda de les virtuts a les que qualsevol obrer podia tenir accés, així com la publicació de notícies referents a la construcció de la ciutat, exaltant els beneficis que aquesta suposava per Tarragona i l'Estat. Documentació que avui ens permet restituir els fets.

21 Veure Capítol II. Sindicalisme: descripció de les ciutats residencials de l'Obra Sindical de Educación y Descanso

Un altre factor diferencial de l'etapa oberturista i que contribuirà a una millor comunicació a les ciutats residencials, és el pla de modernització de la xarxa de carreteres de 1950 [figura 1.15], que millora la xarxa existents. Per tant, a més de les carreteres radials (vermelles), es desenvolupen unes de perifèriques (groques) que connectaran els pobles de litoral, creant una anella perimetral. Aquesta circumval·lació permet enllaçar a l'entramat de carreteres i entre elles les tres ciutats residencials, ja que no es troben ubicades en capitals de província.

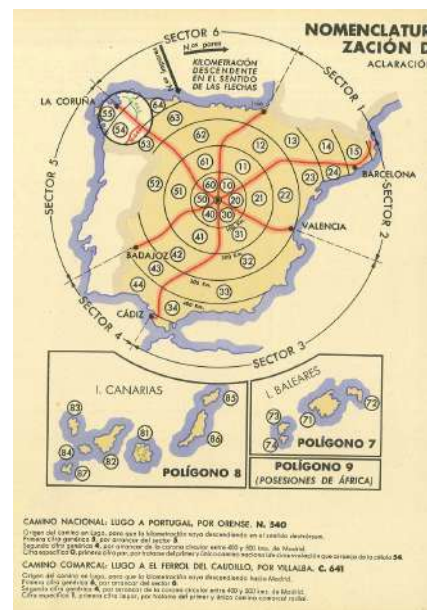
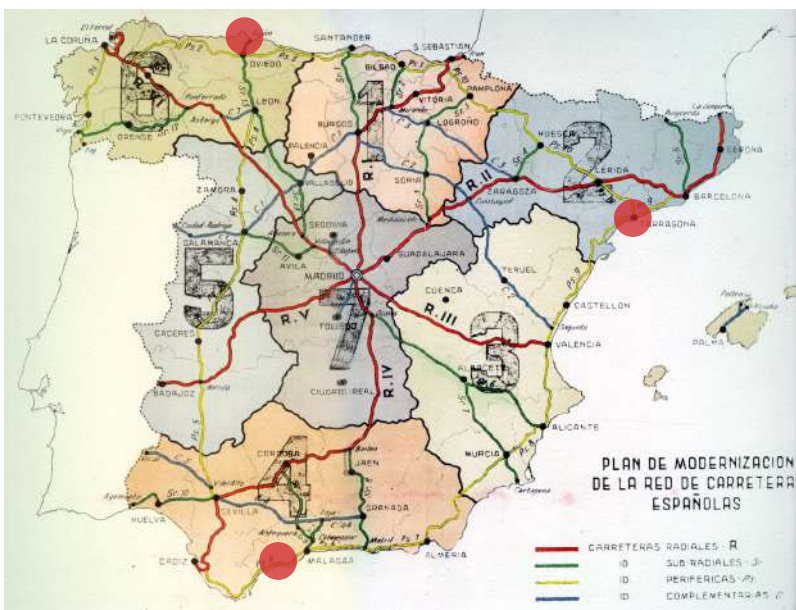


Figura 1.19 Aclariment gràfic de la Nomenclatura i Sistematització de la xarxa viària de comunicació.

Figura 1.20 (dreta) Pla de modernització de la xarxa de carreteres espanyoles de 1950.

VERANO 1947

ALBERGUES RESIDENCIAS



OBRA
SINDICAL

EDUCACION Y DESCANSO

02

SINDICALISME

OBRA SINDICAL DE EDUCACIÓN Y DESCANSO

Antecedents

“Renovando la Tradición Católica, de justicia social y alto sentido humano que informó la legislación del Imperio, el Estado, Nacional en cuanto es instrumento totalitario al servicio de la integridad patria, y Sindicalista en cuanto representa una reacción contra el capitalismo liberal y el materialismo marxista, emprende la tarea de realizar -con aire militar, constructivo y gravemente religioso- la Revolución que España tiene pendiente y que ha de devolver a los españoles, de una vez para siempre, la Patria, el Pan y la Justicia”.

Preàmbul, *Fuero del Trabajo* de 1938 [figura 2.01]

Al finalitzar la Guerra Civil, el 1939, el nou estat estableix la Organització Sindical Espanyola (OSE), coneguda comunament com Sindicat Vertical o simplement com Organització Sindical, com a instrument al servei de l'Estat, a través del qual realitzarà la seva política econòmica, supeditant d'aquesta manera l'economia a la política. La guerra civil havia sigut, en gran part, una lluita de classes, i per tant, pel règim naixent era imprescindible l'eliminació de qualsevol amenaça a aquest.²²

Inspirat clarament en la *Carta del Lavoro* de la Itàlia feixista, es troba la primera referència d'aquesta modalitat societària, de profundes arrels corporatives i ampli espectre vertical, assumida, defensada i difosa per la Delegació Nacional de Sindicats de F.E.T i de les J.O.N.S, és el *Fuero del Trabajo* de 1938. Publicat el 9 de març de 1939, aquest document legal, recollia tota una sèrie de declaracions –de caire propagandístic i populista– on els valors de la pàtria, la justícia, la família i la doctrina social de l'església havien de marcar els principis de la nova societat. I per altra banda es promulgava un Sindicat únic –igual que en el cas italià– com una manera d'enteniment i col·laboració. Aquest agrupava tots els elements que participaven a la producció –empresaris, tècnics i treballadors–, dividits en branques professionals [figura 2.02].

22 El setembre de 1936 la Junta de Defensa Nacional declarava il·legals totes les organitzacions polítiques i sindicals que pertanyessin al Front Popular, així com aquelles que haguessin format part de la oposició al Moviment Nacional. Per tant, organitzacions sindicals com l'anarquista Confederació Nacional del Treball (CNT) –fundada a Barcelona el 1910– i la socialista Unió General de Treballadors (UGT) –fundada al congrés obrer de Barcelona el 1888– van ser prosclites i passaren a la clandestinitat.



Figura 2.01
Preàmbul del *Fuero del Trabajo* de 1938, primera llei fonamental del règim franquista.



Figura 2.02
Cartell franquista enaltint el *Fuero del Trabajo* i la seva contribució a la "pau social" i a la unitat de classes.

Enfront d'aquestes normes opressores, el govern era conscient que necessitava mètodes enfocats a despertar certa simpatia, per tal d'aconseguir l'acceptació i el consentiment d'aquells als que volia sotmetre. El *Fuero del Trabajo*, també havia regulat el descans setmanal i les vacances laborals. Per afavorir l'activitat en aquests dies de festa i premiar als treballadors per la seva constància i afecció al nou règim, es recolza la formació d'entitats societàries vinculades exclusivament a l'entreteniment de la població, sobretot destinades a aconseguir la subordinació i disciplina de la classe treballadora.

Es creen així les "Obres Sindicals" la finalitat de les quals era desenvolupar la tasca assistencial, oferint determinats beneficis a la classe productora. L'objectiu declarat d'aquestes organitzacions era preservar la "pau laboral" i evitar d'aquesta manera l'aparició d'un sindicalisme hostil al règim, mitjançant l'apaivagament dels treballadors.

D'entre les nou Obres Sindicals²³ que es creen, la Obra Sindical de *Educación y Descanso* fou la que millor acollida tingué, ja que proporcionava als treballadors allò que fins ara no havien tingut: "*posibilidades de ocio equiparables a las que gozan las clases privilegiadas*"²⁴.

I la que major producció edificatòria tingué fou l'Obra Sindical del *Hogar*, ja que era l'encarregada de proporcionar als treballadors "llars dignes". El règim franquista aprofità aquesta Obra com a mitjà propagandístic de les seves realitzacions que amb aquets objectiu adoctrinari –característic de les accions preses pel nou règim– es publicava el novembre de 1955 el primer número de la revista *Hogar y Arquitectura* que tenia la finalitat de recollir i divulgar totes les obres de l'Obra Sindical.

Tant és així, que les úniques publicacions –de l'època– dels projectes de les Ciutats Residencials de Marbella (CRM) i Tarragona (CRT) es troben recollits a les pàgines dels exemplars d'aquesta publicació: n.5 (avantprojecte CRM), n.13 (projecte CRT) [figura 2.03] i n.41 (projecte CRM).



Figura 2.03
La revista *Hogar y Arquitectura* es publicà de manera bimestral de 1955 a 1977.
Imatge de la Portada del núm. 13 de 1958 on apareix un apartat complet a la Ciutat Residencial de Tarragona.

23 Les nou Obres Sindicals són: Obra Sindical del *Hogar*, Obra Sindical de *Educación y Descanso*, Obra Sindical de *Previsión Social*, Obra Sindical *18 de julio*, Obra Social de *Cooperación*, Obra Sindical de *Lucha contra el Paro*, Obra Sindical de *Artesanía*, Obra Sindical de *Comunicación* y Obra Sindical de *Formación profesional*.

24 DÍAZ, M., *En busca del obrero: la organización del consentimiento en la España franquista*, p.244.

OBRA SINDICAL de *Educación y Descanso* (1939-1977)

Així, els governs creen els seus propis sindicats que ordenen i dicten les vacances laborals de les classes obreres, a Espanya es definia al *Fuero del Trabajo*: “*todo trabajador tendrá derecho a unas vacaciones anuales retribuidas para proporcionarle un merecido reposo, organizándose al efecto las instituciones que aseguren el mejor cumplimiento de esta disposición*”²⁵.

També en aquest text legal –en el punt número 6– el nou estat es comprometia a crear: “*las Instituciones necesarias para que en las horas libres y en los recreos de los trabajadores, tengan éstos acceso al disfrute de todos los bienes de la cultura, la alegría, la milicia, la salud y el deporte*”, el que sembla el precedent de la futura Obra Sindical de *Educación y Descanso* [figura 2.04].

Aquest compromís s’assoleix el 14 de desembre de 1939, al crear-se des de la Delegació Nacional de Sindicats una institució exclusivament destinada a oferir als treballadors entreteniment i descans. El nou organisme, anomenat Obra Nacional *Alegria y Descanso* –fent referència al repòs i a les activitats lúdiques– canvia el seu nom pel d’Obra Sindical de *Educación y Descanso* el 3 de gener de 1940, per tal d’apropar el treballador al món de la cultura i l’art, aconseguint expressar amb més exactitud els anhels falangistes.

L’Obra Sindical de *Educación y Descanso*²⁶ fou fundada seguint el model de l’organització italiana *Opera Nazionale Dopolavoro* (OND) –creada el 1919 per l’enginyer Mario Giani i transformada el 1937 en l’Obra Nacional que controlava el règim feixista de Mussolini–.

Com a forma d’organització social, la OND va ser estudiada i imitada a diversos països (Anglaterra, Bèlgica, França, ...), arribant a influir d’una manera decisiva en la creació d’organismes similars als països europeus regits per governs totalitaris, com Alemanya (*Kraft durch Freude*, 1933), Portugal (*Fundação Nacional para a Alegria no Trabalho*, 1935), Grècia (*Ergatixi Estia*, 1937) i anys més tard a Espanya amb la posada en marxa de l’Obra Sindical de *Educación y Descanso* (1940).



Figura 2.04
Emblema OS *Educación y Descanso*



Figura 02.05
Carnet d’identificació de pertinença a l’*Opera Nazionale Dopolavoro* de 1945, en els quals estan inspirats els de l’Obra Sindical de *Educación y Descanso*.

25 *Fuero del Trabajo*, Declaració II, art. 5 de Enciclopedia Jurídica Española, Barcelona: F. Seix-Editor, 1940.

26 La denominació original d’aquesta organització era més pròxima a la influència dels feixistes europeus representats en la *Kraft durch Freude* (Força a través de l’Alegria) alemanya, quedant demostrat la simpatia que el règim franquista sentia per la Itàlia feixista i la Alemanya nazi.



Figura 2.06
Banderola, XVIII Concurs Regional de Colles de Sardanes, Girona, 1959.



Figura 2.07
Competició esportiva organitzada per l'Obra Sindical de *Educación y Descanso*, als anys cinquanta a Alacant.
Font: www.alicantevivo.org
D. Emilio Soler Pascual, "*Memoria Gráfica de Alicante*" (Hermanos García, Archivo Municipal Alicante)

Igual que les organitzacions italiana i alemanya oferien a la seva classe obrera un ampli ventall d'activitats recreatives i d'oci, l'organització espanyola, a través de varis departaments, també oferirà diverses activitats per cobrir el temps lliure i organitzar l'oci dels treballadors:

*"... el primero de ellos era el departamento de Viajes, Vacaciones y Excursiones. A él le correspondía organizar todo lo relacionado con la salida del trabajador fuera de su residencia habitual, ya fuera esta salida por un período de tiempo prolongado, como podían ser las vacaciones estivales, o con motivo de una típica excursión dominguera. [...] El siguiente departamento se denominó Belleza en el Trabajo. Como su nombre indica, su misión era embellecer e higienizar los lugares donde se trabajaba, pues un ambiente agradable sin duda haría más llevadera la jornada laboral. [...] En tercer lugar, encontramos una sección de la Obra encargada de la formación física del elemento productor: el Departamento de Deportes. [...] entidades destinadas a impulsar el deporte y la formación física del individuo [...] Pero, además de promover actividades deportivas, la Obra también se preocupó de proporcionar instalaciones en las que poder desarrollarlas. [...] Sabemos que la formación física del obrero no era la única que importava. También la formación cultural y artística de los trabajadores formava parte de los objetivos de la Obra. Se creó para este fin el Departamento de Cultura y Arte. [...] Por último, hay que mencionar los Departamentos de Administración financiera y de Propaganda. Como es de suponer, el primero debía encargarse de todo lo relacionado con los presupuestos, la afiliación de los trabajadores y cuantas tareas tuvieran que ver con la administración de la Obra. Por su parte, el Departamento de Propaganda había de preocuparse de dar a conocer las actividades desarrolladas [...] La importancia de divulgar la labor de Educación y Descanso residía en la necesidad de presentar la Dictadura franquista como un "Estado benefactor", plenamente comprometido con la asistencia y la protección del pueblo. ..."*²⁷

27 Resum dels diversos departaments que l'Obra Sindical creà, segons l'exhaustiu anàlisi realitzat per Maria Díaz Bello. Veure article *En busca del obrero: la organización del consentimiento en la España franquista*, p.248-252.

Resumint, les activitats promogudes per Educación y Descanso s'agrupaven en activitats artístiques –agrupacions teatrals, concursos literaris, fotogràfics, cineclubs–, culturals –corals, bandes de música, orquestres, rondalles, teatre, dansa i ballet, i agrupacions folklòriques–, turístiques –viatges, vacances i excursions–, i sobretot competicions esportives, que culminaven en els anomenats Juegos Deportivos Sindicales. [figures 2.05, 2.06 i 2.07]

Bàsicament van ser tres els instruments utilitzats per l'Obra Sindical de Educación y Descanso per desenvolupar el turisme social: els preus especials, l'organització de viatges i excursions i, per últim, la gestió directa de les instal·lacions i equipaments.

El primer consistia en aplicar descomptes al trajectes de ferrocarril mitjançant la presentació d'una targeta especial que proporcionava Educación y Descanso, gràcies a un acord amb RENFE des de 1945. El segon es tractava de proporcionar viatges i excursions organitzats a preus reduïts, amb costos totals entorn un 50% més barat que els preus del sector comercial. Per tant, el volum de persones que participaven en aquest tipus d'activitats va créixer paulatinament, passant dels 60.000 beneficiaris a inicis dels anys quaranta a unes 100.000 persones a la dècada dels anys seixanta.

El darrer dels instruments utilitzats per desenvolupar el turisme social va ser la gestió directa de les instal·lacions i equipaments [figura 2.10]. A través del Departament de Viatges, Vacances i Excursions, es creà la secció de Residencias y Albergues que proporcionava allotjament als treballadors els seus dies de vacances, a un preu reduït i en els racons més pintorescs d'Espanya, principalment al costat del mar. Aquesta publicava, anualment, un recull dels albergs i residències dels que disposava la Obra Sindical de Educación y Descanso per a l'època estival, amb objectius propagandístics [figura 2.08]. La publicació ofereix una imatge, una breu descripció de l'emplaçament i els llocs d'interès dels seus voltants i un mapa amb les principals vies de comunicació –una pàgina per residència–.



Figura 2.08 Guia d'Albergs i Residències publicat per l'Obra Sindical l'estiu de 1947.

En la primera etapa l'OS de *Educación y Descanso*, únicament gestionava l'estança dels seus afiliats a les fondes o pensions de les localitats on aquests viatjaven. Però aviat, començaria a disposar de les seves pròpies residències, ja fos a través de l'adquisició d'immobles o per la seva construcció en els millors llocs d'estiu d'Espanya, tan a les més famoses platges com als més coneguts llocs de muntanya, Ciutats Sindicals i Residències on els treballadors podien descansar en companyia de les seves famílies durant el període de les seves vacances laborals.²⁸:

*Las residencias de Educación y Descanso han sufrido tres etapas en su desarrollo. La primera fue la de comprar o alquilar edificios, que se destinaban a los trabajadores de ambos sexos. Vinieron luego las residencias familiares y ahora la Ciudad Residencial, que supone, por decirlo así, un perfeccionamiento pleno en la vida veraniega de las familias de trabajadores.*²⁹



Figura 02.09
Mapa de l'Estat espanyol amb la ubicació de totes les instal·lacions de l'Obra Sindical de Educació y Descanso.
Font: Fulletó Residencias Sindicales⁵

28 Residencias de verano para trabajadores de la Obra Sindical Educación y Descanso, O.S. Educación y Descanso-DL, Madrid, 1965 (BCN F-F-2159_COAC)

29 Entrevista a Alberto Fernández Galar (cap nacional de Educación y Descanso) publicada al Diario Español 31/01/1956. Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona (BHMT).

Aquest punt serà el més rellevant en quant a les polítiques de turisme social, aconseguint-se a principis de la dècada dels seixanta gairebé 50 establiments, que representaven aproximadament unes 5.000 places. A més, el fort creixement del turisme social, en aquesta època, es manifesta quan s'observa que a principis dels anys quaranta existien al voltant d'uns 3.500 beneficiaris, i en canvi a principis dels anys seixanta eren unes 30.000 persones les que participaven activament d'aquest tipus de polítiques de turisme social. Aquesta gran repercussió sobre la població espanyola, també queda patent si es té en compte que a inicis dels anys seixanta estaven ja inscrits a l'organització més del 15 per cent del Cens Laboral existent.

Les instal·lacions es classificaven en masculines, femenines i familiars. Sent la majoria dels beneficiaris les famílies, les quals, a inicis dels anys seixanta, representaven gairebé tres quartes parts de la clientela de la Obra Sindical. En aquest sentit, pot afirmar-se que la política de turisme social d'aquesta època s'enfoca bàsicament cap al col·lectiu de les famílies.

A més, com a mesures complementaries per recolzar a les famílies, es van posar en marxa, des de inicis dels anys cinquanta, torns especials per treballadors d'activitats agrícoles i ramaderes, els viatges dels quals eren abonats per les Entitats Sindicals, Càmeres i Germanats Agràries. Les famílies d'aquest sector primari arribaren a representar, a inicis de la dècada dels seixanta, més de la meitat de les famílies beneficiàries.

Per accedir a les places se'ls exigia als possibles beneficiaris el compliment dels següents requisits: acreditació laboral [figura 2.10], certificació mèdica –pertanyia a la Obra–, llibre de família, cupó d'estança [figura 2.11] i que tinguessin una edat compresa entre els 21 i 65 anys pels homes i entre els 18 i 65 anys les dones. A més, cal senyalar que existien discriminacions positives en benefici dels més desfavorits, i això és una característica extraordinàriament important pel turisme social, ja que es donava preferència per a l'ocupació de les places als que tinguessin ingressos inferiors i d'igual manera als que complissin els següents requisits: realitzessin funcions manuals sobre funcions administratives o tècniques; no haguessin assistit en temporades anteriors o que estiguessin en possessió del carnet de família nombrosa.



Figura 02.10
Carnet d'identificació de pertinença a l'Obra Sindical de Educación y Descanso, 1955.



Figura 02.11
Cupó d'estança, corresponent al tercer torn de l'estiu de 1957.



Figura 2.12
Postal de les residències d'estiu.

Les Residències

Com s'indica anteriorment, igual que les instal·lacions en general, les residències, en particular, també es classificaven en masculines, femenines i familiars. En un inici, només es proporcionaven residències per homes i dones per separat, fins que el 1948, la Obra Sindical de Educación y Descanso inaugura aquell mateix estiu a St. Rafael (Segovia) la primera de caràcter familiar.

Aquesta nova fórmula va anar incrementant-se –Àlaba, Alacant, Illes Balears, etc.–, però tenia un gaudi limitat a causa d'unes normes determinades. Els matrimonis podien anar acompanyats dels seus fills, si els tenien, sempre que aquests fossin menors de tres anys i majors de deu. Els menors de tres anys es considerava que exigien masses atencions i per tant eren un destorb pel funcionament de la residència, i els majors de deu anys havien d'anar als campaments d'estiu organitzats pel Frente de Juventudes –norma que intentava evitar friccions amb aquest organisme–. A més, un mateix treballador o família no podia gaudir cada any de les residències, sinó que havien d'esperar dos anys per poder tornar a sol·licitar plaça en alguna d'elles.

Per aquests motius, tenen un major interès per a la investigació les residències familiars per considerar-se l'antecedent directe de les ciutats residencials. Les residències familiars tenen una organització similar a les d'un hotel. Cada família rep un número d'habitació segons els seus membres. Totes les residències disposen de serveis de biblioteca, sala de jocs, sales per a jocs infantils entre d'altres³⁰.



Figura 2.13
Publicació de les Obres de la OSE.

30 Residencias de verano para trabajadores de la Obra Sindical Educación y Descanso, op. cit.

A continuació és classifiquen algunes de les residències que l'OS de *Educación y Descanso* encara tenia en funcionament l'any 1965. [figura 2.14]

Sobrón - L.F.Oriol	Alava	mntanya
Sobrón - C.Ortiz Zarate	Alava	mntanya
San Juan	Alacant	platja
Aguadulce	Almeria	platja
C'an Picafort	Illes Balears	platja
Cala Ratjada	Illes Balears	platja
Vilanova i la Geltrú	Barcelona	platja
Llançà	Girona	platja - Costa Brava
Núria	Girona	alta muntanya
Sierra Nevada	Granada	alta muntanya
Arguís	Oscá	alta muntanya
Tafira	Illes Canaries Les Palmes	mutanya
El Escorial	Madrid	mntanya
Navacerrada	Madrid	alta muntanya
San Pedro del Pinatar	Murcia	platja
Carballino	Orense	mntanya
Perlora - 1952	Oviedo	platja
Panjón	Pontevedra	platja
Santa Cruz de Tenerife	Illes Canaries	platja
Santander	Santander el Sardinero	platja
San Rafael	Segovia	mntanya
Orihuela del Tremedal	Terol	alta muntanya
Plentzia	Vizcaya	platja
Almeria	Almeria	platja
Canet de Mar	Barcelona	platja
Santa Cruz de Mera	La Coruña	platja
Deva	Guipúzcoa	platja
Robregordo	Madrid	mntanya
Ribadesella	Asturies	platja - Costa Verde
Castro Urdiales	Santander	platja
Santander	Santander el Sardinero	platja
Tarragona	Tarragona	platja
Baños de Montemayor	Caceres	mntanya
San Pedro de Nos	La Coruña	platja
Blanes	Girona	platja - Costa Brava
Fuenterabía	Guipúzcoa	platja



Figura 2.14
Residències:
· Aguadulce - Almeria
· Vilanova i la Geltrú - Barcelona, i
· Santa Cruz de Tenerife - Canaries.
Font: Fulletó *Residències Sindicales*⁵

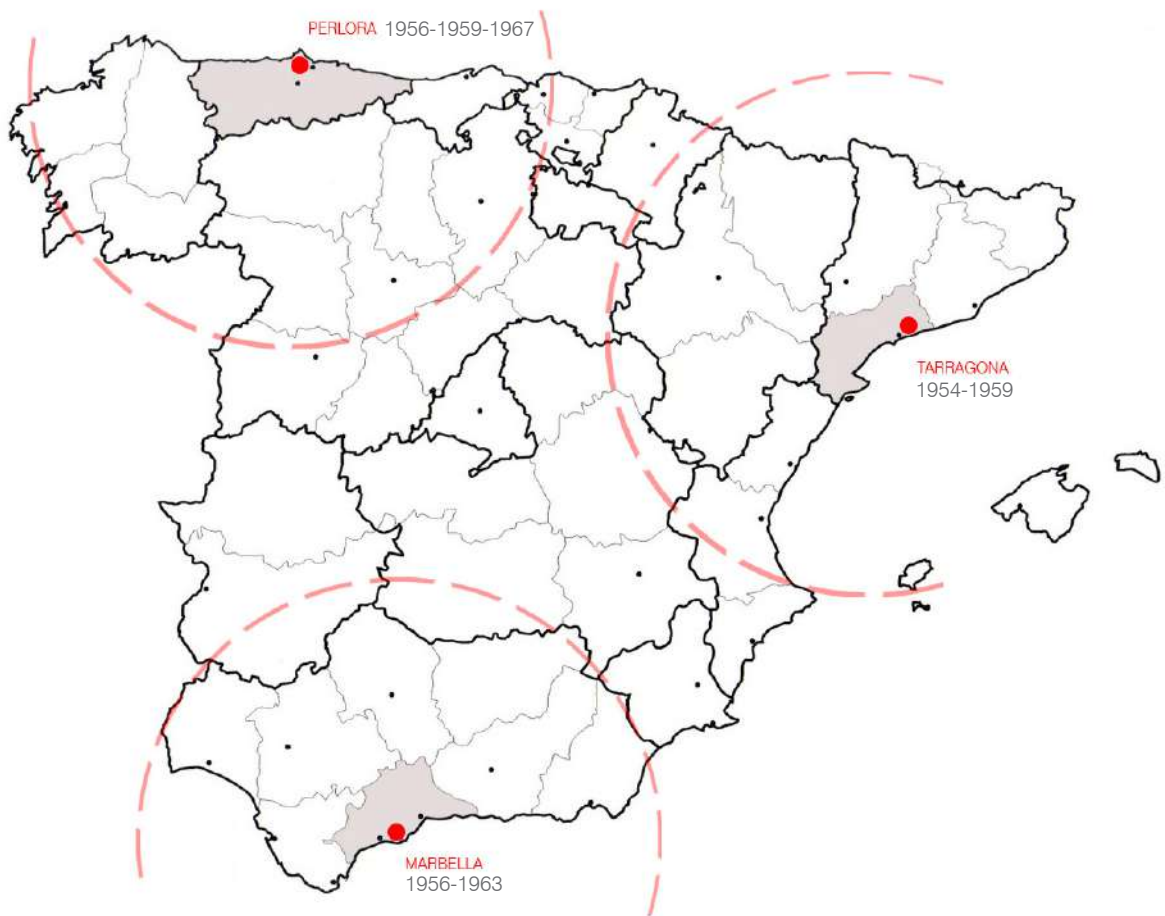


Figura 2.15
Mapa de l'Estat espanyol amb la ubicació de
les Ciutats Residencials de l'Obra Sindical de
Educación y Descanso.
Font: autor

Les Ciutats Residencials (o Sindicals)

No serà fins a mitjans dels anys cinquanta, que l'Obra Sindical de *Educación y Descanso* –en col·laboració amb l'Obra Sindical de *Hogar*– promoguin i construeixin les anomenades Ciutats Sindicals de Vacances [figures 2.17, 2.18, 2.19], de les quals se'n construïren únicament tres i amb poca diferència de temps:

La Ciudad Residencial de Tarragona será, com sabes, la primera de España. En cuanto acaben las obras en ella, emprenderemos la construcción de otra en Marbella. La Diputación de Málaga nos ha ofrecido ya los terrenos, en otro lugar magnífico –en el pintoresco camino de Málaga a Cádiz. [...] Y simultáneamente, por otro sistema, con la participación de las empresas industriales asturianas, estamos haciendo algo análogo, a base de la residencia familiar que ya estaba establecida en Perlorá³¹.

Aquests projectes, probablement, prengueren el nom de “ciutats de vacances” per la coincidència de propòsit amb l'anterior experiència republicana de la Ciutat de Repòs i Vacances. En general eren petits assentaments obrers de 10 o 15 hectàrees, en terreny públic, controlats i construïts per l'Obra Sindical de *Educación y Descanso* i concebuts per funcionar com conjunts de vacances autosuficients situats en paratges naturals espectaculars de la costa espanyola.

Segons la pròpia Obra Sindical són definides com aquelles ciutats que ofereixen a cada treballador, per a ell i la seva família, un xalet, totalment independent, amb un número variable d'habitacions, sala d'estar, lavabo, office i jardí. La família viu en un règim de recolliment i llar. Els serveis de menjador, sala general d'estar, sales de jocs i televisió, instal·lacions esportives, platja, biblioteca, parc infantil, etc., són comuns per tots els residents afavorint la comunicació i la coneixença entre ells³².

CR Marbella - 1957	Màlaga	platja - Costa del Sol
CR Tarragona - 1955	Tarragona	platja - Costa Daurada
CR Perlorá - 1956	Asturies	platja - Costa Verde

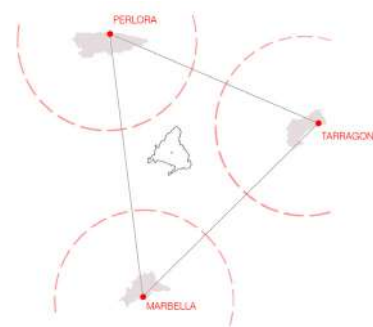


Figura 2.16
Esquema posició de les Ciutats Residencials.
Font: autor



Figura 2.17
Esquema posició de les Ciutats Residencials.
Font: autor

31 Diario Español 31/01/1956, op. cit. p.12

32 Residencias de verano para trabajadoras de la Obra Sindical Educación y Descanso, op. cit.

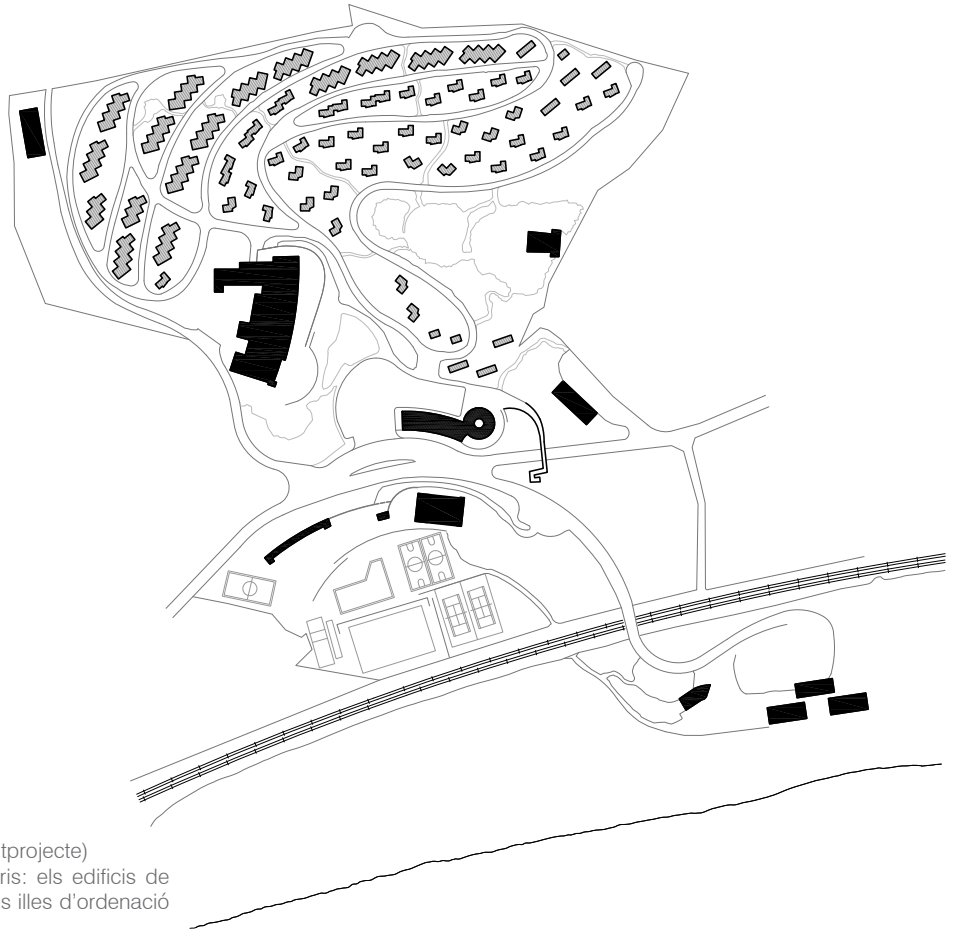
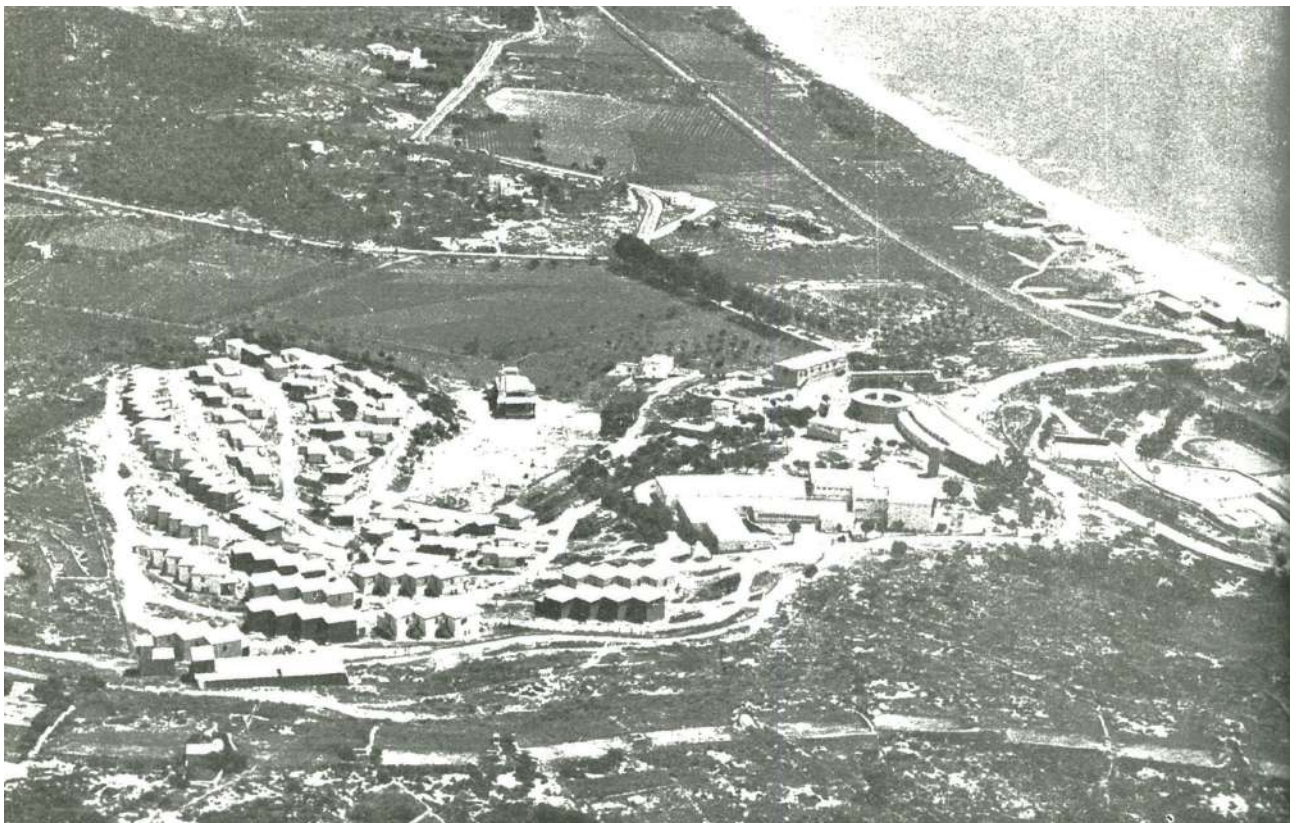


Figura 2.18 (a dalt)
Planta d'ordenació general, 1954 (avantprojecte)
Es representa amb els següents criteris: els edificis de servei (públics) en negre, els xalets i les illes d'ordenació en gris.
Font: autor.

Figura 2.19 (a baix)
Vista aèria Ciutat Residencial de Tarragona cap al mar.
Font: *Hogar y Arquitectura* núm. 13, de 1957.





43

Figura 2.20
Vista del conjunt, 1957,
Ciutat Residencial de Tarragona.
Font: AHT.

La **Ciutat Residencial de Tarragona** es troba a la Costa Daurada, en uns terrenys de costa d'ondulada topografia a la vessant est de la muntanya. Situada a 4km de Tarragona, en direcció a Barcelona, la propietat es troba dividida entre tres parts pel pas de la carretera nacional N-340 i el ferrocarril. Aquestes tres porcions de finca serveixen per establir unes zones, on la part més elevada va ser denominada residencial, la intermèdia, entre la carretera i el ferrocarril, esportiva i la part més baixa que dóna a la platja anomenada marítima.

Fou la primera ciutat residencial projectada d'Espanya i construïda d'una peça seguint el projecte dels seus arquitectes J.M. Monravà i A. Pujol, pràcticament en la seva totalitat.

Tot el conjunt està realitzat seguint un llenguatge racionalista i amb una cuidada implantació de les peces, adaptant-les a la topografia. Una ordenació serpentejant de camins recorre l'ondulada topografia creant unes grans illes.

La part superior del conjunt corresponent a la zona residencial inclou un edifici de recepció, un de relació, una capella, l'aparcament, un dipòsit d'aigua i 200 xalets aïllats, adossats o en filera dispersos per les grans illes.



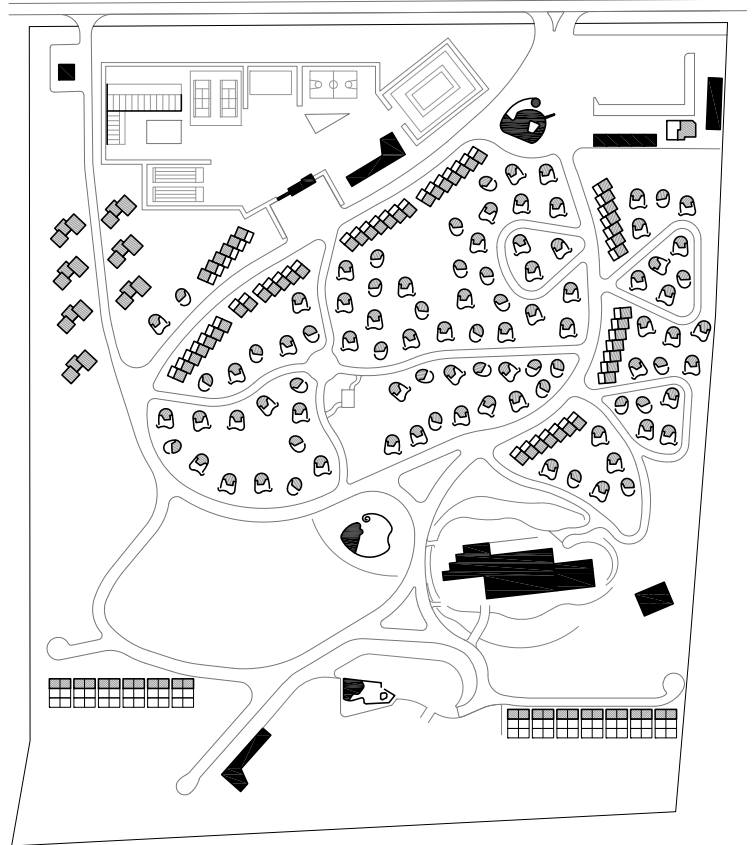
situació:
Carretera de Barcelona 164, (N-340, km
4,20), Tarragona - Catalunya.

data inici/finalització:
1954-1959

arquitectes:
Josep Maria Monravà López i
Antoni Pujol i Sevil

superfície solar:
12Ha

Registre **do.co.mo.mo Ibérico



44

Figura 2.21 (a dalt)
Planta d'ordenació general 1956 (projecte).
Es representa amb els següents criteris: els edificis de servei (públics) en negre, els xalets i les illes d'ordenació en gris.
Font: autor.

Figura 2.22 (a baix)
Vista aèria Ciutat Sindical de Marbella cap al mar.
Font: *Hogar y Arquitectura* núm. 41, de 1962.

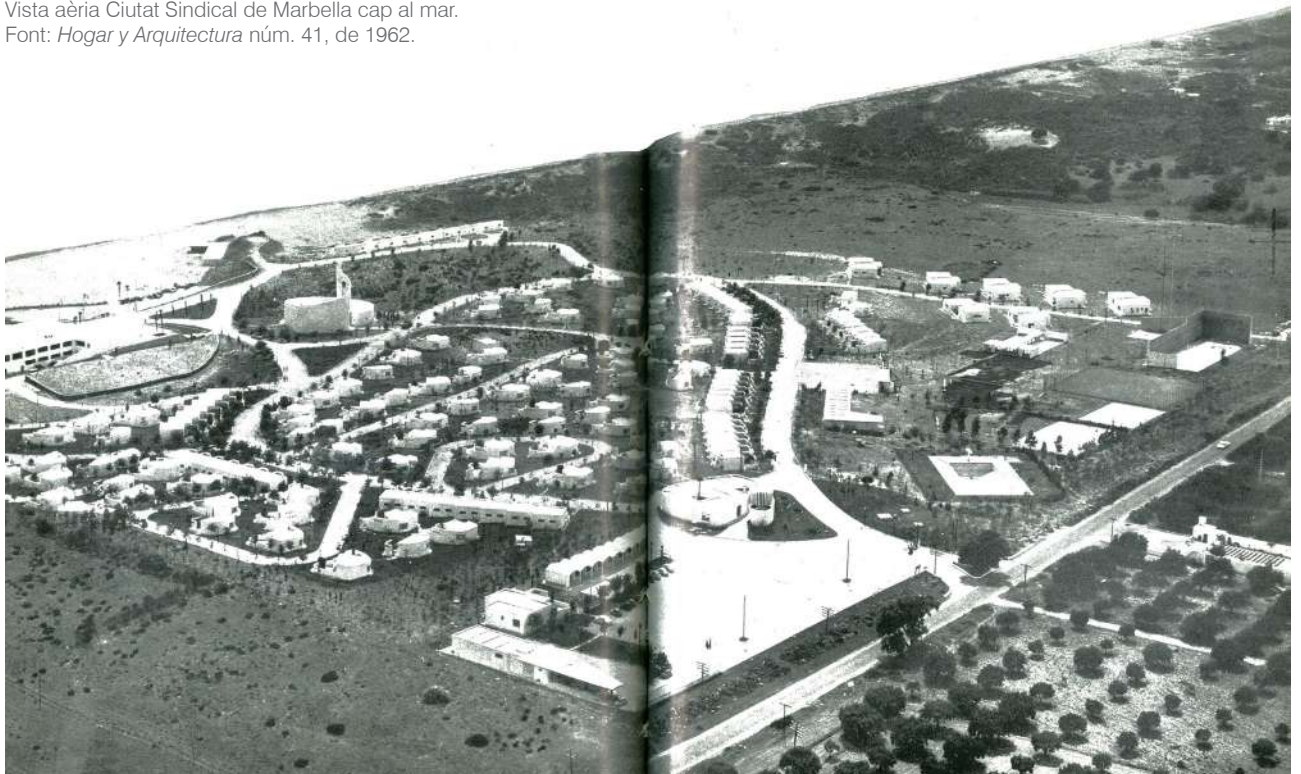




Figura 2.23
Vista del conjunto, 1958,
Ciutat Sindical de Marbella.
Font: *Hogar y Arquitectura* núm. 41

La **Ciutat Sindical de Marbella** es troba a la Costa del Sol, en una plana costera a 8 km del casc urbà de Marbella. Concebuda com una ciutat autònoma es desenvolupa de manera extensiva sobre una gran superfície de terreny situat entre la platja –a la que s'accedeix directament– i la carretera nacional N-340.

Ocupa una extensió de 24Ha distribuïda en varies zones: la residencial amb una posició central; la zona esportiva amb instal·lacions per a diversos jocs, ubicada a l'angle sud-oest i en un recinte tancat; la zona de personal; i la zona de platja, on es disposa un bar-restaurant, vestuaris i elements nàutics.

Amb una ordenació de camins sinuosos que condueixen cap a la platja i articulen unes grans illes, la Ciutat Sindical de Marbella destaca per la gran massa verda de la que disposa, sobretot a la part meridional, que protegeix la ciutat dels forts vents de ponent, dominants a la regió. L'edificació es disposa de forma dispersa al perímetre de les grans illes deixant el centre ajardinat.

La zona residencial és la de major mida i inclou: fins a 200 xalets baixos, aïllats o adossats, disposats amb orientacions diverses, augmentant així la sensació d'animada varietat, i amb constants com la preferència per la línia corba per sobre de la recta i una atenció especial a l'ús d'elements vernaculars, com el pati andalús i els murs encalats. I tots els edificis comuns: club i restaurant col·lectiu, edifici de recepció/direcció, església, centre sanitari i comercial, i aparcament.

L'arquitectura conjuga un caràcter mediterrani basat en els conceptes bàsics de l'arquitectura popular amb un tractament modern en la plasticitat de la seva traça, amb l'obliquïtat de les seves línies i l'adaptació del seu interior a un habitatge de temporada.



situació:
Carretera Nacional 340, marge sud,
Marbella, Màlaga - Andalusia.

data inici/finalització:
1956-1962

arquitectes:
Manuel Aymerich Amadiós i
Ángel Cadarso del Puerdo

superfície solar:
10Ha

Registre **do.co.mo.mo Ibérico

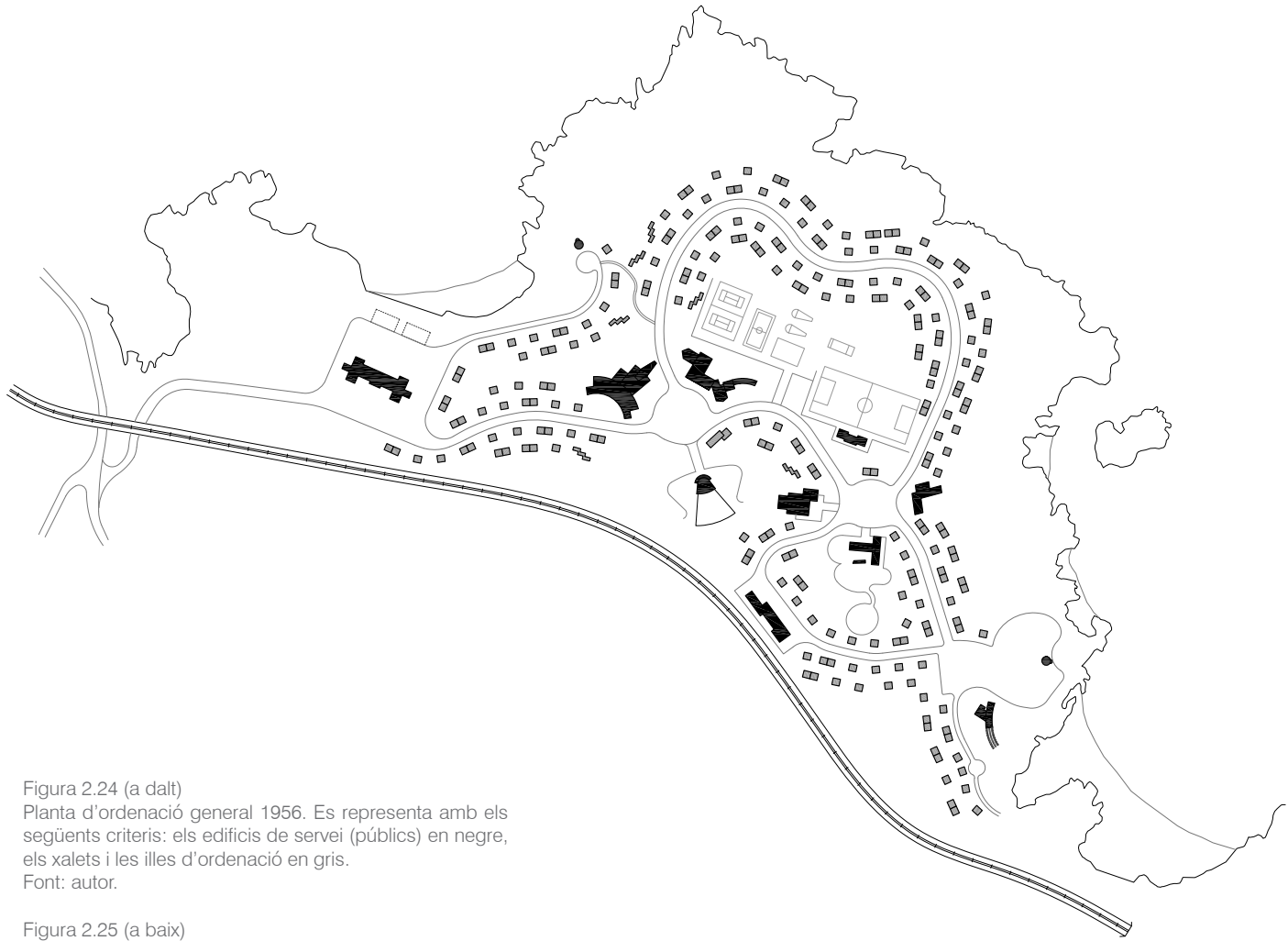


Figura 2.24 (a dalt)
Planta d'ordenació general 1956. Es representa amb els següents criteris: els edificis de servei (públics) en negre, els xalets i les illes d'ordenació en gris.
Font: autor.

Figura 2.25 (a baix)
Vista aèria Ciutat Residencial de Perfora cap al mar.
Font: Arxiu Històric d'Astúries.





Figura 2.26
Vista aèria dels terrenys 1952,
Ciutat Residencial de Perlorá.
Font: Arxiu Històric d'Astúries.

La **Ciutat Residencial de Perlorá** es troba a la costa Verde, en una plana costera de la Parroquia de Perlorá, anomenada Llanos. Es tractava d'un conjunt de finques –unes 129 expropiades– de 359.065 metres quadrats situats en un promontori de pedra calcària que quedava delimitat a l'est per la platja de Carranques i a l'oest pel riu Espasa i la Ensenada de Perán. El relleu interior és suau, amb petites elevacions a la Punta Socampos. Al sud, creant un límit físic que aïlla aquesta zona de la resta de la Parròquia, se situa la línia de ferrocarril Gijón-Avilés, coneguda com El Carreño, amb baixador a la zona.

És l'única de les tres Ciutats Residencials contruïda per fases:

1952-1954_L'actuació inicial es limitava únicament a la construcció de la Residència de Productors "Jacobo Campuzano", que s'inicia el 18 d'agost de 1952. L'arquitecte encarregat fou Federico Somolinos Cuesta –de la Delegació Provincial de l'Organització Sindical–. L'edifici serà un hotel de 90 habitacions (178 places) als peus de la platja de Huelgues.

1956-1967_Al poc temps, i al tenir tant d'èxit la Residència, sorgeix la necessitat de la construcció d'una Ciutat Residencial. Igual que la de Tarragona i Marbella fou concebuda com un conjunt urbanístic autònom i independent. Es caracteritza per la seva baixa densitat distribuïda per les més de 35 hectàrees. Seguint el model de ciutat jardí i una divisió funcional, es tracen carrers sinuosos que enllacen les places o nodes on es situaven les principals dotacions del conjunt: recepció, oficines, bars, comerços, menjadors, capella, teatre a l'aire lliure, guarderia, parc infantil i camps esportius. Al llarg dels carrers, disposats en dues alineacions alternes, es disposen els diversos xalets, als que s'associen alguns arbres –plataners i aurons. I entre ells, àmplies praderies esquitxades amb petites agrupacions d'arbres –avet de Douglas, roure vermell americà, entre d'altres–.



situació:
Carretera Nacional 340, marge sud,
Marbella, Màlaga - Andalusia.

data inici/finalització:
1952-1954_Residència
1957-1959_1a fase: Edificis de direcció,
menjador 1 i zona oest de xalets
1959-1962_2a fase: menjador 2 i zona
est de xalets
1967_3a fase: xalets

arquitectes:
Germans Somolinos
(autors principals ordenació)

superfície solar:
35Ha



Figura 2.27
Mapa d'Espanya amb la ubicació dels poblats de colonització construïts pel INC.
Font: Miguel Centellas Soler.

Polítiques similars que donen projectes semblants

En paral·lel a les polítiques turístiques de l'època des de l'*Instituto Nacional de Colonización* (INC) es desenvoluparen les propostes dels anomenats poblats de colonització³³ –se'n construïren gairebé 300 dispersos per l'ampli territori espanyol– que pretenien paliar un problema que existia al camp rural espanyol des del S.XIX.

Tot i que la funció i l'objectiu dels poblats –ciutat permanent– i les ciutats residencials –ciutats temporals– són diferents, tenen conceptes d'implantació semblants. Ambdós s'emplanten en entorns naturals verges i rurals, per tant els arquitectes es troben davant la mateixa conjuntiva: “el lienzo en blanco”³⁴.

A diferència de les ciutats residencials que no tenien un programa establert ni definit, el INC establí un programa complet pel desenvolupament dels pobles. El nombre d'habitatges es fixava en relació a la superfície disponible de terres en excés, que eren les susceptibles de ser conreades, en lots aproximats de 5-10Ha. Els habitatges eren majoritàriament de tres dormitoris. Les dels colons disposaven de dependències agrícoles: quadra, graner, paller i porxo. Les dels obrers eren més petits i no disposaven de dependències agrícoles.

I a partir del nombre d'habitatges es definia la dimensió dels equipaments. En resum, als poblats de colonització es recollia un ampli programa perquè els colons poguessin gaudir dels serveis adequats i desenvolupar una vida digna en tots els aspectes: religiosos, educatius, socials, sanitaris, etc.

Al marge es mostren un parell dels poblats de colonització projectats per l'arquitecte Fernández de l'Amo. El de Vegaviana [figura 2.28] anterior a la Ciutat Residencial de Tarragona, i el de la Cañada de Agra [figura 2.29] posterior, per veure l'evolució dels assentaments.

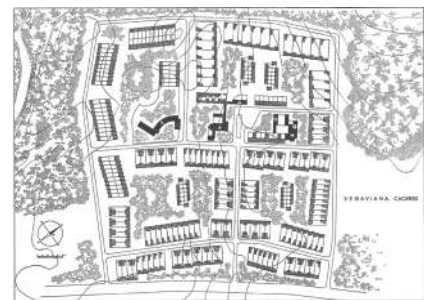


Figura 2.28
Ordenació general (1954) i vista aèria (1958)
Vegaviana, Càceres, 1954.
Font: Llibre Miguel Centellas Soler, p.62 i 64.



Figura 2.29
Ordenació general (1962) i vista aèria (1966)
Cañada de Agra, Albacete, 1962.
Font: Llibre Miguel Centellas Soler, p.90 i 92.

33 CENTELLAS SOLER, M. *Los pueblos de colonización de Fernández de l'Amo. Arte, arquitectura y urbanismo*. Col·lecció arquia/tesis núm. 31, Ed. *Fundación Caja de Arquitectos*, 2010, Barcelona.

34 Cita célebre de Paul Cézanne: Es tan fino y tan terrible estar delante de un lienzo en blanco.



Camins - Ciutat Residencial de Tarragona
Foto Raymond, 1957 (AHT)

03

CIUTAT RESIDENCIAL DE TARRAGONA PER A LA OBRA SINDICAL DE EDUCACIÓN Y DESCANSO

Continuïtat entre èpoques

Les primeres experiències d'urbanització de nous escenaris turístics s'aixequen allunyats dels nuclis de població [figura 3.01] amb l'objectiu de buscar el benefici del medi natural. Així ho defensava el GATCPAC en el seu discurs sobre la necessitat de la vida al aire lliure, on s'afirma que el ritme accelerat, absorbent i dinàmic de la vida moderna requereix uns parèntesis de contacte directe amb una atmosfera absolutament sana. Es considera que l'esport, la vida higiènica a l'aire lliure i el perfecte equilibri físic constituïen, en aquell moment, una necessitat ineludible per a la població obrera. Existeix la necessitat, però no els mitjans fàcils de satisfer-la. Per això diuen que es precis crear-los, d'una manera intel·ligent i racional.

Entorn aquest discurs de vida a l'aire lliure i a l'estudi i anàlisi de la ciutat de Barcelona³⁵, el 1932, el GATCPAC ideen La Ciutat de Repòs i Vacances (CRV) que es pot considerar com el primer referent –al nostre país– de ciutat de vacances pensada pel repòs de les masses on es troben barrejats tres conceptes: el lleure i l'esbarjo, les vacances i el repòs sanitari. Que segons Roger Sauquet³⁶ poques vegades trobem agrupats.

Preservar les masses arbrades i pinedes en l'emplçament escollit per desenvolupar la Ciutat del Repòs i Vacances, serà essencial. Mantenir i preservar el medi natural. [figura 3.02 i 3.03]

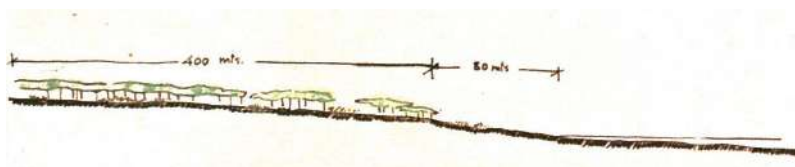


Figura 3.02
Secció de la ubicació que havia d'acollir la futura CRV. Apareix a la lona 3-CR, de l'exposició realitzada al COACB per explicar el projecte de CRV, primavera 1933.
Font: revista *Ciudad y Territorio*, p.27.

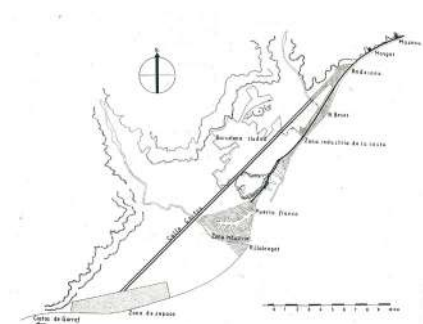


Figura 3.01
Plànol de situació de la Ciutat de Repòs i Vacances del GATCPAC.
Font: revista AC núm.7, p.27.



Figura 3.03
Plànol de situació de la Ciutat de Repòs i Vacances del GATCPAC.
Font: revista AC núm.7, p.27.

35 Treball preparatori per al IV Congrés Internacional d'Arquitectura Moderna (CIAM) - sobre la ciutat funcional, que més tard esdevindria amb la col·laboració de Le Corbusier el Pla Macià.

36 SAUQUET LLONCH, Roger, El projecte de la ciutat de repòs i vacances (1931-1938): Un paisatge pel descans, tesi doctoral UPC 2012.

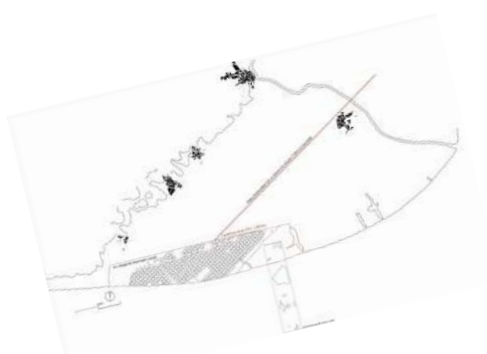


Figura 3.04
Comparativa de la dimensió de la CRV respecte l'eixample de Barcelona i Central Park.
Font: Tesi doctoral Roger Sauquet, p.93.



Figura 3.05
Conceptes clau en la concepció de la CRV. Apareix a la lona 3-CR, de l'exposició realitzada al COACB per explicar el projecte de CRV, primavera 1933.
Font: revista *Ciudad y Territorio*, p.27.

La CRV³⁷ del GATCPAC es desenvolupa al litoral barcelonès, des de l'estany del Remolà fins a les costes el Garraf, en els termes municipals del Prat de Llobregat, Viladecans, Gavà i Castelldefels. El conjunt consta d'una superfície de 1.200 hectàrees, equivalent a unes 120 illes de l'eixample Cerdà [figura 3.04], el que suposa l'ordenació de milers de quilometres de costa fins ara verges i sense cap ús³⁸.

El projecte dóna una resposta arquitectònica al creixent èxode vacacional i defineix un programa organitzat en quatre zones diferenciades: la zona de banys i platja –capaç d'albergar grans aglomeracions periòdiques (dies festius) proporcionant a les masses edificis de cabines de bany i grans restaurants populars amb terrassa per passar unes hores allunyats de la ciutat–, zona de cap de setmana –destinada per allotjar aquells que volen passar el cap de setmana, de dos a tres dies, al costat del mar. Es proposen grans blocs formats per cèdules mínimes–, la zona residencial –formada per hotels de residència propis per a la vida de platja, cases mínimes estàndard i zones lliures de càmping–, i la zona per a la cura del repòs –amb blocs d'hotels sanatoris amb amplies terrasses per prendre el sol i l'aire³⁹. Comú a les quatre zones, a la part interior, es troba una zona agrícola, camps d'esports i instal·lacions esportives diverses, que tenen una funció d'aïllament [figura 3.07].

Estudia minuciosament les comunicacions amb la ciutat de Barcelona, proposant la prolongació de les Corts Catalanes, afegint un tren elèctric i definint els carrers necessaris de connexió amb les poblacions properes de Gavà i Castelldefels.

Tot un conjunt d'intencions, idees i voluntats troncades per l'inici de la guerra civil espanyola, que aboleix qualsevol possibilitat de desenvolupament que no controli el règim franquista. No obstant, i malgrat finalment no construir-se, deixen per escrit [figura 4.05] i sobre plànols unes pautes raonades, a tenir en compte, per aquells que vulguin seguir treballant sobre l'organització del temps lliure de les classes treballadores i les seves formes d'assentament.

37 Abreviatura de Ciutat de Repòs i Vacances de l GATCPAC.

38 Ídem anterior, p.93.

39 AC núm.7, 1932, p. 29-30.

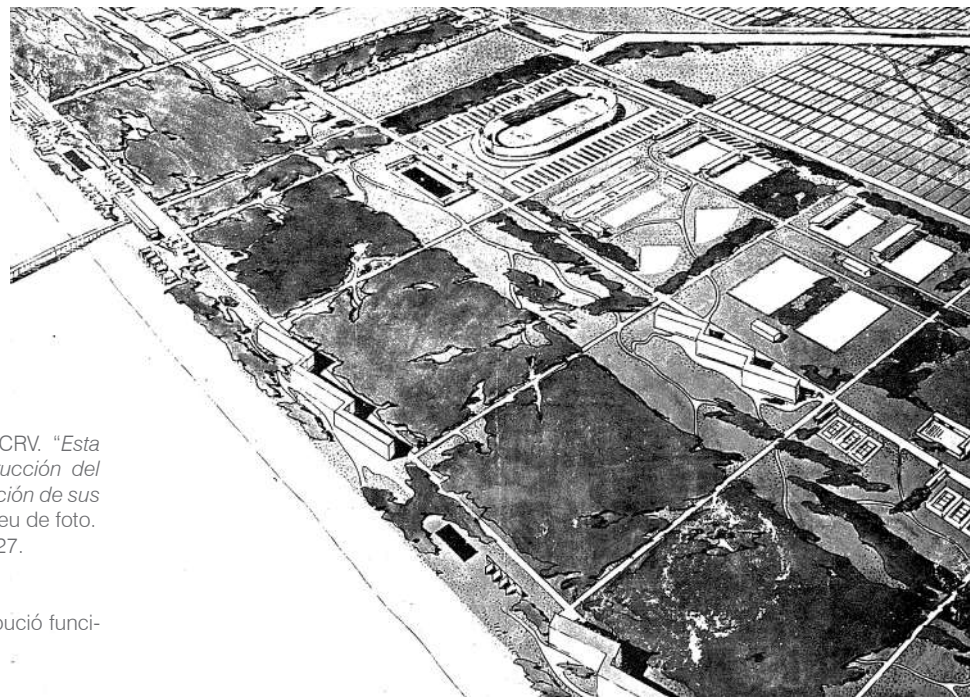
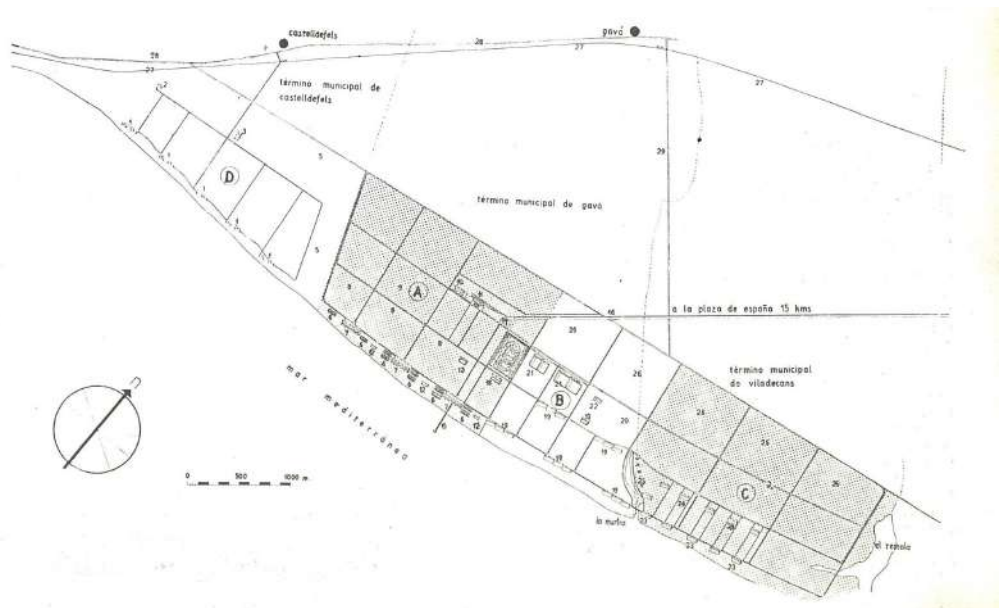


Figura 3.06 (superior)
 Perspectiva parcial del projecte CRV. "Esta urbanización no significa la destrucción del paisaje. Es la garantía de conservación de sus ventajas naturales". Comentari a peu de foto.
 Font: revista *Ciudad y Territorio*, p.27.

Figura 3.07 (inferior)
 Programa del projecte CRV, distribució funcional per zones.
 Font: revista *AC* núm.7, p.27.

Ciudad de reposo de Barcelona. — Gráfico explicativo.

1. Sanatorios.
2. Clínica de urgencia.
3. Administración y habitación médicos.
4. Carretera a F. C. Castelldefels.
5. Zona de aislamiento.
6. Servicios de casetas de baños.
7. Restaurantes.
8. Campos de deportes: tenis, fútbol, hockey.
9. Parque de atracciones.
10. Garage autobuses.
11. Estación tranvia eléctrico.
12. Piscina pública.
13. Cines al aire libre.
14. Servicios técnicos y administrativos.
15. Embarcadero.
16. Autopista calle Cortes Catalanas.
17. Estadio.
18. Piscina para campeonatos.
19. Hoteles con cabinas-dormitorios.
20. Campos de atletismo.
21. Campos de deportes para profesionales.
22. Pelota vasca.
23. Hoteles de residencia.
24. Departamentos con servicios en comun.
25. Casas Standard para alquilar.
26. Huertos para alquilar.
27. Ferrocarril actual.
28. Carretera actual.
29. Carretera de tráfico pesado.



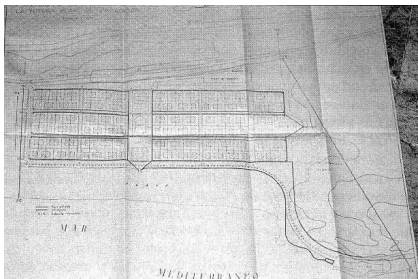


Figura 3.08
Ordenació general de la Ciutat Jardí "Playa de Zaragoza".
Font: ORTUETA HILBERATH, Elena de, "La ciudad jardín playa de Zaragoza (1942)"

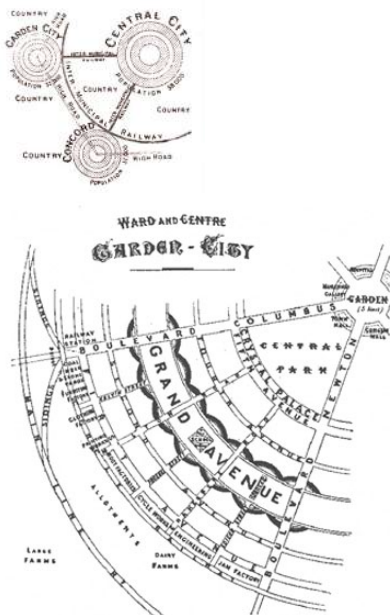


Figura 3.09
Diagrama concepte Ciutat Jardí, E. Howard, 1900.

Serà anys més tard, en temps de la postguerra espanyola, on a Tarragona la classe política promocionarà dues possibles ciutats de vacances prop del mar: la Ciutat Jardí "Playa de Zaragoza" (1942) i la Ciutat Residencial (1955).

La primera d'elles, no realitzada, la Ciutat Jardí "Playa de Zaragoza", va ser pensada per Francisco Monravà Soler en els terrenys expropiats a Caridad de Barraquer a la platja Llarga [figura 3.08]. La iniciativa fou de la Diputació Provincial amb la intenció que "la invicta Ciudad de Zaragoza y la Imperial Tarragona, desde la liberación del suelo patrio por las valerosas tropas del Caudillo, han venido sosteniendo relaciones de mutua comprensión y aproximación tanto en el orden espiritual como en el fomento de sus intereses". La urbanització estava composta per vies paral·leles de caràcter homogeni de deu metres. El conjunt estava format per un total de dos-cents habitatges –aïllats i adossats– disposats en onze illes rectangulars, dividides en cent seixanta parcel·les d'uns 240m². A la zona central, en una zona privilegiada, s'emplaça l'església i darrera un local més modest destinat als serveis públics⁴⁰.

En canvi, la Ciutat Residencial es convertí en una realitat gràcies al saber fer dels seus dirigents, com s'explica a continuació.

Ambdues propostes són un reflex dels criteris urbanitzadors que estaven de moda, basats en el concepte de ciutat jardí –moviment urbanístic fundat per Sir Ebenezer Howard⁴¹–. Howard definia la ciutat jardí com una zona urbana dissenyada per una vida saludable i de treball que ha de tenir: una mida adequada per fer possible una vida social a plenitud i que controli el seu creixement, limitat a una població determinada. Estarà envoltada per un cinturó vegetal i el conjunt, especialment el sòl, serà de propietat pública, o hi haurà una propietat en forma associativa per la comunitat, per tal d'evitar l'especulació dels terrenys. [figura 3.09].

40 ORTUETA HILBERATH, Elena de, "La ciudad jardín playa de Zaragoza (1942)", Ignacio Henares Cuellar (ed.), Dos décadas de cultura artística en el franquismo (1936-1956), Granada, Universidad de Granada, 2001, vol. II, pp. 425-438.

41 Fundador del concepte de Ciutat Jardí. Els seus conceptes sociològics i urbanístics es recullen al llibre publicat el 1902 amb el nom de Ciudades Jardín del mañana, versió corregida i completada.

Tarragona, l'emplaçament idoni.

Com s'ha comentat anteriorment, l'Obra Sindical de *Educación y Descanso* era un organisme públic, encarregat de garantir les vacances dels treballadors i les seves famílies. Amb la construcció de les Ciutats Sindicals s'aconseguia el màxim objectiu: proporcionar unes vacances assequibles a milers de “productores” en companyia de la seva família, en un entorn natural encomiable. El Delegat Nacional de Sindicats, José Solís Ruiz, el dia de la signatura de la cessió dels terrenys –en una entrevista al *Diario Español*, el març de 1955– comenta:

“Al hacerme cargo de la Delegación Nacional, quiero expresaros como por mi mente paso la posibilidad de construir alguna de estas poblaciones residenciales para descanso del trabajador. En una primera etapa, vosotros recordaréis, sobre todos los trabajadores que os alojasteis en ellas cómo se montaba una residencia de descanso donde el trabajador era separado de su mujer y de sus hijos porque solamente eran individuales. La Organización Sindical superó pronto aquella etapa y quiso montar una residencia –hoy día orgullo de la Organización Sindical en muchos casos– donde el trabajador, por una módica cantidad –ya sabéis que diez pesetas toda pensión–era acompañado de su esposa y de sus hijos. Pero quizá había también que superar aquella realización de la Organización Sindical y había que ir a algo más. Yo concebía una playa, una de esas risueñas playas, un pinar sano y frondoso; y dentro, una Iglesia para pedir a Dios que nos siga ayudando; y tan alegre restaurante donde el trabajador por una cantidad que estuviese de acuerdo con sus posibilidades; una biblioteca; un kiosko de música, unas instalaciones deportivas, un parque infantil. Y con todo eso, unos doscientos o trescientos chalets donde el trabajador, prácticamente casi por nada, pudiese pasar sus vacaciones. Esta idea fue cobrando cuerpo dentro de los Hombres de la Organización Sindical y a varios jefes provinciales del Movimiento y Delgados Provinciales les indicamos que teníamos el propósito de superar todo lo que hasta ahora se había hecho en instalaciones para el descanso del trabajador”.



Figura 3.10
Mitjançant aquest text José González Sama –governador civil de Tarragona– comunica als arquitectes J.M. Monravà López i Antoni Pujol Sevill l'encàrrec de la Ciutat Residencial de Tarragona per part de la OS. de *Educación y Descanso*.
Font: AHDTCOAC.

Tot comença quan José González Sama, governador civil de Tarragona, s'assabenta –en una conversa privada mantinguda el 1954 amb José Solís Ruiz, delegat nacional de Sindicats– que des del Sindicat Nacional es plantegen la construcció d'una ciutat residencial. González Sama sol·licita al seu camarada que abans de decidir sobre l'emplaçament d'aquesta li permeti oferir-li uns terrenys a la província de Tarragona per tal fi.

José Solís accepta amablement, per l'estima que sent per la província de Tarragona i per l'amistat que manté amb el governador. Arrel d'aquesta conversa González Sama sol·licita la col·laboració discreta de Francisco Aromir, delegat provincial de Sindicats; Enrique Guash, president de la Diputació; Enrique Olivé Martínez, com alcalde de Ilavors i J.M. Monravà, com arquitecte municipal, els quals estudiaren el possible emplaçament.

L'emplaçament escollit no era nou per ells, ja s'havia utilitzat abans per fer altres propostes: des de la ciutat jardí anomenada "Playa de Zaragoza" (1942), fins com a ubicació de la Universitat Laboral. Per tant eren uns terrenys dels que ja se'n coneixien les virtuts i defectes, i eren considerats adients per implantar la futura Ciutat Residencial.

Un cop decidit l'emplaçament [figura 2.20], Antonio Soler Morey, president de la comissió d'obres públiques de la Diputació estudia els accessos. Quan es considera que es tenen tots els detalls lligats es fa l'oferiment de la proposta –amb plànols i fotografies– a Solís, que ordena al Cap de l'OS de *Educación y Descanso*, que en companyia d'un arquitecte de la organització sindical, visités els terrenys. Igual que faran a d'altres províncies del litoral mediterrani que assabentades de la iniciativa, també realitzen les seves propostes.⁴²

L'acceptació, per part de Solís, de Tarragona com a lloc idoni per instal·lar la primera Ciutat Residencial gràcies a la seva situació al costat del mar, el clima i les bones comunicacions –requisits indispensables segons José González Sama–, fa que s'adquireixin els terrenys per part del Govern Civil, la Diputació Provincial i l'Ajuntament, per oferir-los a la OS. de *Educación y Descanso*.⁴³

Des de la Delegació Sindical s'intenta organitzar un Concurs d'arquitectes per elaborar el projecte, però la impaciència política per inagu-

42 Entrevista a José González Sama, governador civil de Tarragona al Diario Español, 22/12/1954, p.1.

43 Ídem, p.6.

rar la primera ciutat d'aquest tipus, i sabent que un concurs endarreriria l'inici de les obres, s'obtà per encarregar directament el projecte [figura 3.10] a J.M. Monravà López i Antoni Pujol Sevil.

Ordenació

La Ciutat Residencial de Tarragona fou concebuda com una ciutat temporal, el primer assentament ideat exclusivament amb una finalitat d'oci i descans, per als turistes.

Sens dubte, l'aspecte més destacable del conjunt, és la seva ordenació. La singularitat de la implantació, és la pretensió de voler ser ciutat, però alhora sense perdre l'esperit d'espai natural. Es permet un contacte més lliure amb la naturalesa, es permet recrear la vista amb bells paratge alhora que s'utilitza com a suport per a les seves activitats.

Com deia Christopher Alexander, l'arquitectura és una jerarquia d'estructures i espais exteriors complementaris organitzats amb bellesa⁴⁴; en aquest cas és necessari implantar un ordre i una jerarquia que permeti gaudir d'un paisatge extraordinari. La bellesa de l'ordenació rau en la complexa harmonia entre naturalesa i edificació.

Tot el conjunt està realitzat seguint un llenguatge racionalista i amb una cuidada implantació de les peces, adaptant-les a la topografia, el que reforça clarament el vincle ideològic de continuïtat amb l'esperit avantgardista del GATCPAC –del qual Monravà va ser membre des dels seus inicis⁴⁵– i que tindrà una clara referència en els conceptes i directrius que es marcaren a la dècada dels anys trenta en la “Ciutat de Repòs i de Vacances” (1932-1934) de Barcelona.

Tant és així, que per analitzar la Ciutat Residencial de Tarragona es prenen de referència alguns dels criteris d'emplaçament que el GATCPAC estableix com imprescindibles i que Roger Sauquet resumeix en la seva tesi doctoral en set recursos arquitectònics, entre ells: el clima i els elements naturals, la topografia, la distància de la ciutat i els mitjans de transport, la distància a d'altres habitatges o respecte les infraestructures.



Figura 3.11
Vista parcial d'un xalet en contacte amb els pins, 1957.
Font: Foto Raymond (AHT).

⁴⁴ ALEXANDER, Christoher; CHERMAYERFF, Serge, *Comunidad y privacidad: hacia una nueva arquitectura humanista*, Buenos Aires, 1968, p.131.

⁴⁵ Recull dels socis del GATCPAC. Llibre de l'exposició organitzada pel Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona i el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya: GATCPAC, 1928-1939: una nova arquitectura per una nova ciutat, p.43-44